

Anden, Luther och feminism

En studie i pneumatologi utifrån Svenska kyrkans bekännelse och en feministisk kritik

Theresia Båvenby

LUNDS UNIVERSITET | CENTRUM FÖR TEOLOGI OCH RELIGIONSVETENSKAP

TLVM56 Tros- och livsåskådningsvetenskap: Systematisk teologi -
examensarbete för magisterexamen 15 hp

Handledare: Jayne Svenungsson

Examinator: Patrik Fridlund

Termin: VT 2019

Abstract

This thesis aims to contribute to the theological discussion of how a critical and constructive pneumatology could be seen in the context of the Church of Sweden today. To achieve this purpose, I analyze a Lutheran view of the Holy Spirit in the confession of the Church of Sweden and a feminist criticism. The questions asked are: *How does a Lutheran view of the Holy Spirit look according to the confession of the Church of Sweden? How does feminist criticism of the question of the Holy Spirit look within the systematic theology of later decades?* and *How can an encounter between a Lutheran view of the Holy Spirit based on the confession of the Church of Sweden and a contemporary feminist criticism contribute to a critical and constructive pneumatology in the context of the Church of Sweden today?*

In the first part of this thesis, I analyze Luther's Small Catechism, Luther's Large Catechism, the Schmalkaldic articles and the classic study of the Holy Spirit of the Danish twentieth-century theologian Regin Prenter. In the second part, I turn to the feminist criticism using material from the American theologians Elisabeth A. Johnson and Rebecca Button Prichard and from the British theologian Anne Claar Thomasson-Rosingh. The third part of the thesis aims to make a constructive contribution to the discussion on pneumatology by comparing my previous results.

Based on the analysis of my material I draw some conclusions. First of all a contemporary critical and constructive pneumatology needs to be rooted in both tradition and institution as well as in a critical reflection. That becomes clear in the example of the free Spirit and the idea that the Holy Spirit can be abused both in Luther's pneumatology when the work of the Spirit is bound to the church through Word and Sacrament and in the feminist criticism's attempt to "set the Spirit free". Secondly, the doctrine of the Holy Spirit has an impact on a church practice and an increased awareness of the Spirit can lead to positive consequences, such as in human's relationships to God, to each other and to the creation. Finally, there are not just differences between a Lutheran view of the Holy Spirit in the confessions of the Church of Sweden and in the feminist criticism. The creative Spirit which is life-giving and a sign of the present God is a similarity and a possible starting point for further theological discussions about the Holy Spirit.

Innehållsförteckning

Kapitel 1: Inledning.....	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	3
1.3 Teoretiska utgångspunkter	3
1.4 Metod och material.....	5
1.5 Forskningsöversikt	8
1.6 Disposition	10
Kapitel 2: <i>Svenska kyrkans bekännelseskrifter</i> och en luthersk syn på den heliga Anden	12
2.1 Introduktion till de lutherska bekännelseskrifterna	12
2.1.1 Luthers katekeser.....	13
2.1.2 <i>Schmalkaldiska artiklarna</i>	14
2.2 Närläsning av Luthers texter	14
2.2.1 <i>Lilla katekesen</i>	14
2.2.2 <i>Stora katekesen</i>	16
2.2.3 <i>Schmalkaldiska artiklarna</i>	17
2.2.4 Sammanfattning närläsning Luther	19
2.3 Vidare analys och diskussion	20
2.3.1 Spiritus creator	20
2.3.2 Diskussion kring Luthers syn på Anden	21
Kapitel 3: Den feministiska kritiken	24
3.1 Introduktion till feministisk teologi.....	24
3.2 Elizabeth A. Johnson – <i>Women, Earth, and Creator Spirit</i>	27
3.3 Rebecca Button Prichard – <i>Sensing the Spirit</i>	28
3.4 Anne Claar Thomasson-Rosingh – <i>Searching for the Holy Spirit</i>	31
3.5 Diskussion kring feministisk syn på Anden.....	33
Kapitel 4: Anden som konstruktiv resurs inom nutida teologi	37
4.1 Jämförelser	37
4.2 Den fria Anden?	38
4.3 Den skapande Anden.....	40
4.4 Andens helgelse och helighet.....	41
4.5 Diskussion kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi.....	42
Kapitel 5: Sammanfattning	46
Litteraturförteckning	50

Kapitel 1: Inledning

1.1 Bakgrund

Hennes starka vingar bär.

Genom sol och vindens hav, hennes färd går vidare för livets skull

och medan natten verkar lång ljuder rymd och jord och sång,

hennes färd går vidare för livet skull.

Så står det i psalm 718 i *Den svenska psalmboken* under rubriken ”Anden, vår hjälpare och tröst”. Psalmen handlar om Gud som den heliga Anden. På Svenska kyrkans hemsida går det att läsa om kyrkans syn på Anden, till exempel att ”Den heliga anden är Guds osynliga närvaro”.¹ Det står också: ”den heliga Anden, som finns överallt, precis som vinden”.² I både min teologiska utbildning vid universitetet och i min svenskkyrkliga kontext är det snarare läran om Gud som Fadern eller Gud som Sonen som har varit i fokus, inte läran om Gud som Anden. ”I Faderns och Sonens och den heliga Andens namn” – den trinitariska formeln – är en vanlig förekommande fras i Svenska kyrkan som inleder gudstjänsten. Här kommer Anden på tredje plats. Frågan är om det är en slump att Anden kommer på tredje plats eller att Anden har kommit i skymundan i vissa delar av kristen teologi.

Utifrån en akademisk kontext är det flera teologer som på senare tid har skrivit om hur marginaliseringen av pneumatologin, inom vissa delar av den västkristna traditionen, inte längre är lika stor som förut. Synen på, och förhållningssättet till, den heliga Anden håller alltså på att förändras. Jag ska säga något kort om denna utveckling innan jag presenterar syfte och frågeställningar för den här uppsatsen.

”The Holy Spirit has sometimes been forgotten. It is not difficult to find examples of this”.³ Så skriver den franske kardinalen och teologen Yves Congar i det första bandet av hans stora verk om den heliga Anden. Congar fortsätter att beskriva hur den heliga Anden har kommit att överskuggas av andra saker; nattvarden, påven och jungfru Maria tas upp som exempel inom katolska kyrkan.⁴ Även om Congar skriver utifrån en katolsk kontext kan

¹ ”Pingst”, Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/pingst> (hämtad 2019-05-03)

² ”Treenigheten”, Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/treenigheten> (hämtad 2019-05-03).

³ Congar 1983, 159.

⁴ Congar 1983, 160-164.

likheter ses med nedtoningen av Anden även i vissa lutherska kontexter. Den heliga Anden kanske i detta fall inte ersatts med jungfru Maria, men likheter finns till exempel i form av ett betydligt större fokus på Kristus än på Anden inom den teologiska diskussionen.

Synen på den heliga Anden är som sagt dock på väg att förändras. Den finske teologen Veli-Matti Kärkkäinen skriver till exempel: ”In recent years, one of the most exciting developments in theology has been an unprecedented interest in the Holy spirit.”⁵ Hur det kommer sig att intresset för den heliga Anden ökat har flera olika anledningar. Några av dem skulle enligt Kärkkäinen kunna vara att det skett en stor ökning av pentekostala rörelser under senare decennier, likaså de öst-ortodoxa kyrkornas medverkan i kyrkornas världsråd. Dessa kyrkor har nämligen länge haft ett större fokus på Anden, än till exempel vissa delar av den väst-kristna traditionen.⁶ Ytterligare en intressant möjlig anledning för det ökande intresset för Anden kommer fram då Kärkkäinen skriver: ”A distinctive feature of this new search for the Spirit and spiritual life is that rather than looking for generalizations and abstract definitions, as too often has been the case in the past, people are experiencing a hunger for a concrete, lived experience of the life-giving Spirit”.⁷ Denna längtan efter det konkreta och den levda tron kopplas alltså starkt till Anden och kan vara en möjlig anledning till det ökande intresset för den heliga Anden idag.

En del av den akademiska kontexten som idag arbetar för ett större fokus på Anden är eko-teologer och feministteologer. Gemensamt för flera av dessa är ett fokus på den livgivande Anden. Jürgen Moltmann är ett exempel på en teolog som arbetar med ekoteologi och skriver om den så kallade ”theology of life”, som han menar blivit alltmer populär och skapar hopp, inte minst i ekumeniska sammanhang.⁸ Ett annat exempel är feministteologen Elizabeth A. Johnson som skriver ”the Spirit is the unceasing, dynamic flow of divine power that sustains the universe, bringing forth life”.⁹ Det är den här typen av tolkningar av Anden, med fokus på den livgivande Anden och med grund i gemensam erfarenhet, som jag menar är intressanta att analysera vidare och som jag vill relatera till en svenskkyrklig kontext idag.

⁵ Kärkkäinen 2002, 11.

⁶ Kärkkäinen 2002, 11-12.

⁷ Kärkkäinen 2002, 13-14.

⁸ Moltmann 1997, 18-19.

⁹ Johnson 1993, 42.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att ge ett bidrag till diskussionen om hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi skulle kunna se ut i en svenskkyrklig kontext idag. För att uppnå detta syfte kommer jag att analysera en luthersk syn på den heliga Anden utifrån delar av Svenska kyrkans bekännelseskrifter, samt undersöka en pneumatologi grundad i en nutida feministisk kritik. Här syftar jag på kritik i en god och konstruktiv mening med en vilja att diskussionen om läran om den heliga Anden fortsätter framåt och att pneumatologin sätts in i en samtida kontext. Det är i mötet mellan dessa två pneumatologiska uttryck som jag vill hitta en grund för en kritisk och konstruktiv pneumatologi, vilken kan vara en utgångspunkt för att prata om den heliga Anden i en svenskkyrklig kontext idag. Uppsatsen frågar blir således:

Hur ser en luthersk syn på den heliga Anden ut enligt Svenska kyrkans bekännelse?

Hur ser den feministiska kritiken i frågan om den heliga Anden ut inom senare decenniernas systematiska teologi?

Hur kan mötet mellan en luthersk syn på den heliga Anden utifrån Svenska kyrkans bekännelse och en nutida feministisk kritik bidra till en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag?

1.3 Teoretiska utgångspunkter

I den här uppsatsen väljer jag att arbeta med en feministisk kritik av traditionell pneumatologi, trots att andra vägar hade varit möjliga. Mitt val att analysera en feministisk kritik beror kortfattat på att intresset för feministisk pneumatologi har ökat i den akademisk-teologiska kontexten under de senaste decennierna och jag menar att det finns något väsentligt i den konstruktiva pneumatologi som feministiska teologer har utvecklat, en tanke som jag snart kommer att utveckla vidare. I min forskningsöversikt nedan presenterar jag några teologer som ger exempel på olika perspektiv som traditionell pneumatologi har kritiserats utifrån. Här belyser jag alltså andra perspektiv än den feministiska kritiken som också hade varit möjliga att utgå ifrån, så som eko-teologi, befrielse-teologi, ett naturvetenskapligt perspektiv eller ekumeniska frågor.

Frågan är då vad det är som gör att jag ser den feministiska kritiken som den mest intressanta att analysera i förhållande till Svenska kyrkans bekännelseskrifter och en luthersk syn. För det första menar jag att det är intressant utifrån ett historiskt perspektiv, då Anden är den del av Gud och treenigheten som mest har kopplats samman med feminina uttryck och symboler och att till exempel det hebreiska ordet för Anden – *rûach* – är ett feminint ord. De feministiska teologer som jag analyserar i den här uppsatsen skriver om hur Anden symboliskt har legat närmare det feminina och hur frågan om Andens kön ofta kommer upp i teologiska diskussioner. Detta gäller inte minst Elisabeth A. Johnson som relaterar bilden av Anden till den feminina bilden av vishet i Bibeln: *sophia*.¹⁰

För det andra menar jag att ett feministiskt perspektiv bör uppmärksammas med tanke på nutida etiska skäl och de diskussioner om patriarkala strukturer och sexism som pågår i många samhällen idag, nu senast aktualiserat av det gångna dryga årets debatter i kölvattnet av metoo-rörelsen. I de skildringar och vittnesmål som här framkommit blir det tydligt att patriarkala strukturer, sexism och underordning av kvinnor fortfarande förekommer i hög grad, också i Sverige som många gånger presenteras som ett av de mest jämställda länderna i världen. En kyrklig kontext är inte heller något undantag för den här typen av problem och många anställda kvinnor i Svenska kyrkan skrev under kyrkans upprop – #vardeljus – i samband med metoo.

Ett viktigt teoretiskt antagande i den här uppsatsen är att kvarvarande patriarkala mönster på teologins teoretiska nivå påverkar den teologi som levs och praktiseras i kyrkliga kontexter. I linje med merparten av feministiska teologer, menar jag sålunda att det finns skäl att anta att teologiska idéer och läror påverkar hur människor ser på sig själva och på Gud och således att teologiska tankar som idealiserar maskulinitet och hierarkiska ordningar får konsekvenser i praktiken och kan understödja ojämlikhet mellan människor. En teolog som tidigt uppmärksammade patriarkala strukturers inverkan i en svensk teologisk kontext är Anne-Louise Eriksson. I sin avhandling *The Meaning of Gender in Theology: Problems and Possibilities* analyserar hon ordningen för Svenska kyrkans högmässa utifrån ett feministiskt perspektiv.¹¹ Genom analysen vill hon belysa hur konstruktionen av kön är sammanflätad med konstruktionen av det gudomliga. Hon skriver om ett så kallat "God-talk", som ofta förblir detsamma trots ansträngningar för att minska kvinnors underordning och intresserar sig för hur konceptet av Gud påverkar möjligheterna för hur män och kvinnor kan leva tillsammans i jämlikhet. I och med att underordning av kvinnor fortfarande sker krävs en ny

¹⁰ Johnson 1993, 51-57.

¹¹ Eriksson 1995.

förståelse och mening av ”God-talk”.¹² Erikssons argument är alltså att vårt sätt att prata om Gud påverkar hur vi i praktiken förhåller oss till Gud och till varandra och att det därför är viktigt att uppmärksamma patriarkala mönster i teologin.

I bakgrunden, samt fortsättningsvis i forskningsöversikten, lyfter jag fram hur vissa delar av en akademisk, teologisk kontext idag börjat uppmärksamma Anden mer och skriver om Andens livgivande, förenande och inkluderande egenskaper. Även de feministiska teologer vars texter jag analyserar i den här uppsatsen relaterar Anden till ett livgivande och inkluderande perspektiv, en argumentation som jag håller med om är viktig för en kritisk och konstruktiv pneumatologi idag. Jag anser alltså att den feministiska kritiken i frågan om Anden kan bidra med ett perspektiv och en bild av Gud som främjar inkluderande och jämlikhet mellan människor idag.

1.4 Metod och material

Uppsatsen utgörs av en litteraturanlys med efterföljande kritisk diskussion och uppgiften utförs i tre steg. I uppsatsen första del analyserar jag tre texter ur *Svenska kyrkans bekännelseskrifter* (SKB), som alla är författade av Martin Luther. Mitt material är: *Lilla katekesen*, *Stora katekesen* och *Schmalkaldiska artiklarna*. Anledningen till att jag för det första väljer att utgå ifrån SKB är att jag i den här uppsatsen har som syfte att undersöka en möjlig kritisk och konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag och i SKB finns grunden för Svenska kyrkans tro och lära. Då SKB i sin helhet är för stor för att analysera inom ramen för den här uppsatsen har jag valt ut vissa delar av den. Mitt val att analysera de texter av SKB som är författade av Luther beror på att Svenska kyrkan är en luthersk kyrka och därför att Luthers teologi, likt SKB i sin helhet, är en viktig grund för den teologi som bedrivs i Svenska kyrkan idag. Likaså är det ett medvetet val att starta min analys i en traditionell pneumatologi innan jag går vidare till en kritisk- och mer nutida pneumatologi, eftersom utvecklingen troligtvis har skett stegvis och att olika idéer bygger på varandra.

I början av kapitel två ger jag en kort inledning med en anknytning mellan den kommande analysen och mitt syfte för att förtydliga kontexten för läsaren och för att betona hur respektive kapitel är en del av uppsatsens helhet. På samma sätt gör jag också i kapitel tre och fyra. Därefter följer i kapitel två en introduktion till de lutherska bekännelseskifterna för att ge en bakgrund till texterna. En anledning är också att texterna har olika karaktär,

¹² Eriksson 1995, 15, 22-24, 145.

katekeserna är undervisande medan *Schmalkaldiska artiklarna* är mer argumenterande, vilket är meningsfullt att veta om senare i analysen. I den här delen skriver jag om ”Luthers katekeser”, istället för var och en för sig, eftersom bakgrunden till dem är relativt lika. Jag är dock medveten om att katekeserna är fristående från varandra och att *Lilla katekesen* inte är en sammanfattning av *Stora katekesen*. I närläsningen analyserar jag därför varje text för sig. *Lilla katekesen* är sidmässigt betydligt kortare än de andra texterna och därför är det lättare att analysera den i sin helhet. I närläsningen av *Stora katekesen* och *Schmalkaldiska artiklarna* har jag använt mig av sakregistret i SKB för att bättre få en uppfattning om var i texterna Luther skriver om Anden. I samtliga texter är det få ställen där Luther faktiskt skriver om Anden och därför ligger mitt fokus i analysen främst på vissa delar av texterna, så som Luthers analys av den tredje trosartikeln, där hans syn på Anden tydligast framträder. Efter närläsningen av respektive text gör jag en komparativ analys och en sammanfattning av texterna för att undersöka likheter och skillnader och för att få en helhetsbild av pneumatologin som framkommer i texterna.

I kapitel två har jag valt att, förutom min egen närläsning av Luthers texter, lägga fokus på den danske teologen Regin Prenters klassiska studie om Luthers teologi och hans bok *Spiritus creator: studier i Luthers theologi*.¹³ Anledningen till att jag väljer att diskutera min analys i relation till Prenters *Spiritus creator* är att detta som sagt är en klassiker i ämnet och därtill en av få studier som analyserar och argumenterar för Anden som central och framträdande i Luthers teologi, vilket skiljer sig ifrån merparten av annan lutherforskning. Ytterligare en anledning är att jag därigenom kan få en fördjupad diskussion kring Luthers pneumatologi. Jag är medveten om problematiken i att Prenters tolkning av Luthers teologi inte nödvändigtvis är synonym med Luthers egen teologi, speciellt då Prenters tolkning skiljer sig från annan lutherforskning. Här vill jag dock betona att jag först gör en egen närläsning av Luthers texter, innan jag vänder mig till Prenter som ett diskussionsmaterial. Jag köper alltså inte okritiskt hela Prenters resonemang, utan jämför med mina egna resultat. En tolkning av Luthers syn på Anden är också min syn på min egen analys och jag gör inte anspråk på att min tolkning skulle vara densamma som Luthers egen. I uppsatsen förekommer formuleringar som ”Luthers syn på Anden” och då syftar jag på mina tolkningar utifrån vad jag har hittat i just den här analysen. För att göra anspråk på Luthers pneumatologi i sin helhet behövs ett betydligt större underlag än vad jag har rum för i den här uppsatsen. Innan jag går vidare med hur jag har arbetat i kapitel tre vill jag presentera en kommentarslitteratur som jag använder i

¹³ Prenter 1944.

diskussion i kapitel två: nämligen en artikel av den amerikanska teologen Jeffrey K. Mann som heter ”Luther and the Holy Spirit: Why Pneumatology Still Matters”.¹⁴ Den väljer jag att lyfta fram eftersom den, utifrån mitt syfte, har ett intressant perspektiv.

I uppsatsens tredje kapitel analyserar jag den feministiska kritiken i frågan om Anden, vilket är det andra steget i min litteraturanlys. Det material som jag analyserar är: *Women, Earth, and Creator Spirit* av den amerikanska teologen Elizabeth A. Johnson, *Sensing the Spirit – The Holy Spirit in Feminist Perspective* skriven av Rebecca Button Prichard som också hon är amerikansk teolog, samt *Searching for the Holy Spirit – Feminist Theology and Traditional Doctrine* av den brittiska teologen Anne Claar Thomasson-Rosingh.¹⁵ Jag analyserar materialet i samma ordning som det kom ut eftersom jag förutsätter att de känner till varandra då de arbetar inom samma begränsade ämne och i viss mån troligtvis bygger vidare på varandras resonemang.

I min frågeställning skrev jag att jag vill undersöka ”den feministiska kritiken” och det kan ifrågasättas om det verkligen rör sig om *en* feministisk kritik inom det här ämnet. Här menar jag att det går att argumentera för en feministisk kritik i fråga om Anden eftersom det är så pass få som har skrivit hela, akademiska böcker i ämnet. Jag hade kunnat använda mig mer av artiklar, och således använda fler teologer och perspektiv, men jag väljer istället att fokusera på de teologer som har grävt djupare i ämnet och faktiskt har skrivit mer omfattande studier. Det finns dock ytterligare ett fåtal teologer som har arbetat med feministisk pneumatologi, så som Elisabeth Moltmann-Wendel. Det hon har skrivit om Anden finns enbart på tyska, vilket för det första är ett språk som jag inte behärskar och för det andra gör att den inte blir del av den internationella diskussionen på samma sätt som engelsk litteratur, och därför har jag valt att inte använda det materialet. Varför jag har valt att vända mig till amerikanskt och brittiskt material från första början, med teologer från andra kyrkliga kontexter än den jag själv skriver utifrån, motiveras på liknande sätt. Anledningen är helt enkelt att det inte finns någon svensk, akademisk litteratur kring feministisk pneumatologi, och således inte heller någon sådan med koppling till en svenskkyrklig kontext. Jag vill här också belysa en annan möjlig kritisk fråga i form av att Rebecca Prichards bok inte är en systematisk-teologisk bok i traditionell mening. Boken har däremot ett tydligt fokus på feministisk pneumatologi och då jag anser att den ger ett konstruktivt bidrag till mitt syfte väljer jag att ha med den. Det är inte heller helt givet var gränserna går för vad som är

¹⁴ Mann 2007.

¹⁵ Johnson 1993, Prichard 1999 och Thomasson-Rosingh 2015.

systematisk-teologisk genre eller inte och materialet bör antagligen förstås som en ansats till att utmana gränserna för ”traditionell” systematisk-teologisk forskning.

Sättet jag arbetar på i kapitel tre är för det första att efter den korta inledningen ge en bakgrund till feministisk teologi och pneumatologi. Detta bör ses som en kort och generell introduktion med syfte att underlätta och förtydliga för läsaren. Texten är alltså inte en grundlig genomgång av feminism och feministisk kritik då jag är tvungen att göra ett urval och fatta mig kort. Därefter analyserar jag respektive teolog för sig. I min analys försöker jag få en helhetsbild av materialet, så som författarens perspektiv, syfte och huvudsakliga poänger och hitta kärnan i hur hon ser på Anden och på pneumatologins roll. Här består det mesta av analysen av referat och det är först i den följande diskussionsdelen som jag drar egna slutsatser och skriver fram vad jag, utifrån analysen, menar att den feministiska kritiken i frågan om Anden handlar om. På så sätt sker en utveckling genom kapitlet från en allmän bakgrund till en mer konkret feministisk pneumatologi.

I uppsatsens fjärde kapitel, vilket är det tredje steget av analysen, tar jag med mig det jag har kommit fram till i de tidigare kapitlen, för en kritisk diskussion och ger ett konstruktivt bidrag utifrån min tredje fråga i min frågeställning. Analysen görs i tre steg på grund av att jag menar att det behövs en balans mellan den grundläggande traditionen och en nutida kritisk diskussion, samt av anledningen att det troligtvis är då som mitt konstruktiva bidrag kommer att bli som mest givande. I kapitel fyra tar jag upp jämförelser mellan resultaten av mina två första frågeställningar och diskuterar tre punkter mer på djupet. Valet av dessa tre punkter beror på att de har en central roll i materialet och att jag anser att de representerar intressanta ingångar till att prata om en kritisk och konstruktiv pneumatologi. Kapitlet avslutas sedan med en kritisk diskussion kring utmaningar, möjligheter och vägar framåt för en konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag.

1.5 Forskningsöversikt

Jag har valt att begränsa forskningsöversikten till material som handlar om det ökade intresset för pneumatologi idag inom den akademiska teologin. De olika teologerna diskuterar då ett problem eller tema och lyfter fram ett större fokus på Anden som en del av lösningen, alternativt menar de att Anden är en bra utgångspunkt för att diskutera ämnet. Det ökande intresset för läran om den heliga Anden och nya tolkningar av pneumatologi är en startpunkt

för syftet i uppsatsen och således finner jag följande teologer relevanta att lyfta fram i min forskningsöversikt:

José Comblin har skrivit boken *The Holy Spirit and Liberation*.¹⁶ I den beskrivs hur den heliga Anden är viktig inom befrielse-teologin och hur känslor av befrielse hänger ihop med andliga upplevelser. Comblin, som länge var verksam i Latinamerika, skriver i boken om hur människor i kampen för befrielse upplever Anden på sätt som liknar hur det beskrivs i nya testamentet, vilket kommer att leda till en ny fas i kyrkans historia.¹⁷ Comblin riktar viss kritik mot kyrkan och menar att kyrkan behöver bli bättre på att balansera spiritualitet och hierarki, där mer spiritualitet skulle innebära att alla får höras, också de fattiga, samt att kyrkan i högre grad kämpar för befrielse.¹⁸ I detta har Anden en viktig roll eftersom Anden kopplas samman med befrielse och sporrar människorna och skapelsen i den riktningen.¹⁹ Enligt Comblin kan den heliga Anden alltså både vara en utgångspunkt och en inspiration när det kommer till att hantera olika samhällsproblem – i detta fall kampen för befrielse i Latinamerika – och är således relevant att ta upp i den här forskningsöversikten.

Jürgen Moltmann har också arbetat med pneumatologi, inte minst i sin bok *The Source of Life. The Holy Spirit and the Theology of Life*.²⁰ I boken sympatiserar Moltmann med en teologisk inriktning som han själv beskriver som ”theology of life” och fokuserar på den livgivande Anden som genomsyrar skapelsen. Moltmann lyfter fram en passivitet och orkeslöshet i fråga om att bry sig om fattiga människor, samt en form av girighet efter livet där människor själva roffar åt sig av allt det goda, som utmaningar i västvärlden idag.²¹ I kontrast till detta står att gripas av Andens kraft, vilket enligt Moltmann kan hjälpa oss ur problemen.²² Andens kraft är nämligen så stark att man ofta talar om ett nytt liv till följd av andliga upplevelser – ett hoppets kraft – som kan vara en hjälp i vår tids utmaningar.²³ Moltmann argumenterar för mer gemenskap och solidaritet, både i förhållande till människor och natur, och menar att erfarenheter av gemenskapen med Anden räcker till alla.²⁴ I boken analyseras även kopplingen till bön, vilket ger öppnare sinnen, och hur hela skapelsen ber

¹⁶ Comblin 1989.

¹⁷ Comblin 1989, 9, 19-21.

¹⁸ Comblin 1989, 91, 162.

¹⁹ Comblin 1989, 48-49.

²⁰ Moltmann 1997.

²¹ Moltmann 1997, 18-21, 107.

²² Moltmann 1997, 81.

²³ Moltmann 1997, 26-28, 39.

²⁴ Moltmann 1997, 103-109.

med hjälp av den heliga Anden.²⁵ Även här beskrivs Anden och Andens egenskaper som en slags resurs för att hantera utmaningar idag, en tanke som är av betydelse för min uppsats.

I boken *Power and the Spirit of God: Toward an Experience-Based Pneumatology*²⁶ diskuterar Bernard Cooke traditionella uppfattningar av läran om den heliga Anden och relaterar dem till en samtida förståelse och användning av begreppet ”power”.²⁷ Cooke lyfter fram alltifrån makt i politik och i relationer mellan människor till naturens och kärlekens kraft. Kärleken beskrivs som den ultimata kraften och Cooke vill ge en metafor för att förstå Anden; som handlar om Guds kraft som sträcker sig ut till oss. Cooke använder uttrycket ”experience of a personal embrace”.²⁸ Författarens sätt att vilja göra nya tolkningar av mer traditionella tolkningar av läran av den heliga Anden, samt relatera till ett viktigt samtida begrepp, gör materialet väsentligt att ta upp i min forskningsöversikt.

Veli-Matti Kärkkäinen skriver i *Pneumatology – The Holy Spirit in Ecumenical, International and Contextual Perspective*²⁹ om gemensamma erfarenheter av den heliga Anden som grund för dialog, till exempel i ekumeniska frågor. Kärkkäinen kommer fram till att Anden tar olika uttryck i olika traditioner och att det är viktigt att koppla teologi till sina kontexter, fokus ligger alltså på kristendomen som en levd religion. Anden kopplas ofta till levd tro och kan enligt författaren vara till hjälp i ett ökat fokus på människors erfarenhet och behov, vilket kan vara enklare att förenas i snarare än i olika läror. På så sätt menar Kärkkäinen att dialog mellan olika traditioner och förmåga att lära av varandra kan bli lättare, med alternativa tolkningar av pneumatologi.³⁰

Kärkkäinen, liksom de ovanstående teologerna som jag har presenterat i den här forskningsöversikten, arbetar med pneumatologi i relation till olika problemformuleringar i nutida kyrkliga och samhälleliga kontexter, vilket ligger nära vad jag vill diskutera i den här uppsatsen. Samtidigt saknar de en feministisk kritik, som är en viktig del av den undersökning som jag vill göra.

1.6 Disposition

I kapitlet som följer börjar jag med första steget i min analys genom att se närmare på en luthersk syn på Anden utifrån *Svenska kyrkans bekännelseskriterier*. Kapitlet inleds med en

²⁵ Moltmann 1997, 132-134.

²⁶ Cooke 2004.

²⁷ Cooke 2004, 7-9.

²⁸ Cooke 2004, 157, 177, citat: 183.

²⁹ Kärkkäinen 2002.

³⁰ Kärkkäinen 2002, 170-174.

introduktion till de lutherska bekännelserna, därefter följer min närläsning av Luthers texter. Efter närläsningen för jag en diskussion där jag också tar in Prenters tolkningar av Luthers teologi.

I kapitel tre går jag vidare med det andra steget i analysen; det vill säga den feministiska kritiken. Inom detta kapitel görs för det första en introduktion till feministisk teologi, därefter analyserar jag material av de tre feministteologerna som jag har presenterat ovan, för att slutligen skriva fram en syntes av hur den feministiska kritiken ser ut i frågan om Anden.

Kapitel fyra syftar till en konstruktiv ansats, där de tidigare analyserna får samverka och blir en utgångspunkt för diskussionen kring min tredje frågeställning; om hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi kan se ut i en svenskkyrklig kontext idag. I kapitel fem sammanfattar jag sedan uppsatsens slutsatser.

Kapitel 2: *Svenska kyrkans bekännelseskrifter* och en luthersk syn på den heliga Anden

”Svenska kyrkans teologiska grund har formats av vår lutherska tradition och historia. Idag finns en pågående dialog om hur kyrkan och teologin ska utvecklas. Svenska kyrkans demokratiska struktur tillåter oss att tillsammans forma och förändra tro och teologi i den värld vi lever i.”³¹

Så står det på Svenska kyrkans hemsida. I det första steget för den här uppsatsens syfte, att ge ett bidrag till diskussionen om hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi skulle kunna se ut i en svenskkyrklig kontext idag, är det precis till den lutherska traditionen och historien som jag ska vända mig. För att få reda på grunden i Svenska kyrkans pneumatologi ska jag i det här kapitlet se närmare på *Svenska kyrkans bekännelseskrifter* (SKB) och analysera synen på den heliga Anden i de texter av SKB som är författade av Luther.

2.1 Introduktion till de lutherska bekännelseskrifterna

Svenska kyrkan gav sig till känna som evangelisk-luthersk bekännelsekyrka år 1593 vid Uppsala möte. Den lutherska teologin hade i hög grad präglat reformationen i Sverige och mötet ansågs ha en viktig uppgift i att tydligt markera Svenska kyrkans ståndpunkter. *Confessio fidei* var titeln på Svenska kyrkans bekännelseskrifter när de utkom för första gången 1593/94. Skrifterna innehöll Uppsala mötes beslut, Apostolicum, Nicaenum, Athanasianum och Confessio Augustana. I Tyskland hade dock utveckling av bekännelser fortsatt efter inre konflikter och Konkordiebokens tillkomst hade startat. Den skulle tydliggöra de lutherska idéerna ännu mer och utkom 1580, bestående av de tre huvudsymbola (de tre trosbekännelserna nämnda ovan), Augsburgska bekännelsen, Augsburgska bekännelsens apologi, Schmalkaldiska artiklarna, Om påvens makt och överhet, Luthers Lilla och Stora katekes och Konkordieformeln. Under 1600-talet pågick det sedan debatter i Sverige om huruvida Konkordieboken skulle bli bekännelseskrift i Svenska kyrkan eller inte. Till sist godkändes den och den första svenska upplagan utgavs 1730, även om debatten fortsatte även

³¹ ”Svenska kyrkans teologiska grund”, Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/svenska-kyrkans-teologiska-grund> (hämtad 2019-03-12).

efter det. Konkordieboken ingår i *Svenska kyrkans bekännelseskrifter* även idag, med tillägget Uppsala mötes beslut.³²

Enligt SKBs sakregister omskrivs Anden främst i de texter som är författade av Luther, vilka är *Schmalkaldiska artiklarna*, *Lilla katekesen* och *Stora katekesen*. Utöver det tas Anden upp i De tre huvudsymbola, i början av Augsburgska bekännelsen och i Augsburgska bekännelsens apologi. I de senast nämnda omnämns Anden dock inte lika flitigt som i Luthers texter. Vad gäller innehåll handlar textdelarna där Anden tas upp främst om treenigheten där Anden beskrivs som tredje personen. Anden beskrivs alltså främst inom ramen för treenigheten och i förhållande till Fadern och Sonen. Det näst vanligaste innehållet där Anden tas upp som går att utläsa enligt sakregistret är att Anden utgår från Fadern och Sonen. Även här är alltså Anden starkt kopplad till treenigheten och relationen de olika personerna emellan. Därefter i ordningen kommer dopformeln – att dopet ska ske i treenighetens namn – och att Anden är den som leder till Kristus samt till Guds rike. Utöver det nämns Anden också ett fåtal gånger då det handlar om förlåtelsen, att endast Guds Ande är helig och hur Anden verkar genom ordet, sakramentet och dopet.

Innan jag går vidare till närläsningen av Luthers texter inom SKB och följande diskussion ska jag ge en kort introduktion till analysmaterialet.

2.1.1 Luthers katekeser

Luthers katekeser tillhör idag SKB, men det var inte bekännelseskrifter de var ämnade att vara när de skrevs. Både *Lilla katekesen* och *Stora katekesen* skrevs med tanke på ett behov av folklig undervisning och för att hjälpa prästerna med förkunnelsen. Luther menade att det rådde står okunskap om den kristna tron, både bland lekmän och präster. Under reformationen fanns teologiskt motstånd på flera håll och således var både vägledning och sammanhållning viktigt för att bevara vad som åstadkommit. Katekeserna bygger på predikningar som Luther höll mellan år 1528-1529, om viktiga punkter i den kristna trosläran. De två katekeserna skiljer sig åt på flera sätt: *Lilla katekesen* trycktes till exempel först i planschform för att sättas upp i skolor, medan *Stora katekesen* främst vänder sig till präster för att främja kristendomsundervisningen. Båda katekeserna trycktes första gången år 1529.³³ Katekeserna kom ofta att hänvisas till i olika lärofrågor efter Luthers död och fick således auktoritet i trosfrågor. När författarna till Konkordieformeln antog katekeserna i Konkordieboken var det

³² SKB 9-13.

³³ Gassman & Hendrix 2017, 76-77 och SKB 25-26.

med motiveringen att det var som en bibel för lekmän där det väsentligaste inom kristendomen sammanfattades.³⁴

2.1.2 *Schmalkaldiska artiklarna*

År 1536 kallade påven Paul III till ett kyrkomöte till följd av den religiösa splittringen och eftersom den lutherska sidan önskat ett fritt koncilium godtogs inbjudan. Som en förberedelse fick Luther i uppgift, av kurfursten Johan Fredrik av Sachsen, att författa ett material där de lutherska teologiska positionerna bestämdes och som senare skulle presenteras för kyrkomötet. Flera teologer skrev under texterna men Schmalkaldiska förbundet i stort godkände dem inte. Luther var frånvarande under mötet och deltagarna var rädda att vissa formuleringar skulle väcka uppståndelse. Texterna trycktes år 1538 och kom så småningom med i olika kyrkoordningar och slutligen även Konkordieboken. Materialet har kallats för Luthers testamente eftersom det blev hans sista teologiska vittnesbörd.³⁵ Varför texterna fått namnet *Schmalkaldiska artiklarna* fast att de inte godkändes kan få en förklaring i att Luther varit frånvarande på mötet och troligtvis inte blivit underrättad och skrev då felaktigt att artiklarna hade blivit antagna.³⁶

2.2 Närläsning av Luthers texter

Efter den föregående introduktionen till de lutherska bekännelseskriterierna ska jag nu gå vidare till en närläsning av de tre texterna inom SKB som är författade av Luther. Jag analyserar texterna var för sig och presenterar vilken syn på Anden som kommer fram i respektive text.

2.2.1 *Lilla katekesen*

I *Lilla katekesen* nämns Anden först och främst i den sista av de tre trosartiklarna under rubriken ”Tredje Artikel. Om den helige Ande och helgelsen”.³⁷ Tredje artikeln är Luthers kommentarer till trosformuleringen: ”Jag tror på den helige Ande; en helig, allmänlig

³⁴ SKB 26.

³⁵ Gassman & Hendrix 2017, 74-75.

³⁶ SKB 23.

³⁷ SKB 366.

kyrka, de heligas samfund; syndernas förlåtelse, de dödas uppståndelse och ett evigt liv”.³⁸

Luther skriver följande:

Jag tror, att jag icke av mitt eget förnuft eller kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre, eller komma till honom, utan den helige Ande har kallat mig genom evangelium, upplyst mig med sina gåvor, helgat och behållit mig i en rätt tro; såsom han kallar, församlar, upplyser, helgar hela kristenheten på jorden och behåller och bevarar henne hos Jesus Kristus i en rätt tro[...]³⁹

Redan i rubriken kommer det fram att Luther kopplar ihop Anden med helgelse, vilket brukar syfta till gudomliggörelse eller rättfärdiggörelse. I texten är det tydligt att en person inte av egen förmåga kan tro på Kristus, utan att det istället är Andens förtjänst. Utöver det används flera nyckelverb, som beskriver vad Anden gör. Verben är följande: kalla, upplysa, församla, helga, samt bevara och behålla i rätt tro. Anden har alltså flera olika egenskaper, som har gemensamt att driva människan mot Kristus. Även om Luther inte utvecklar sitt resonemang i den här texten är tanken om Anden som en viktig förutsättning för en människans tro väl synlig.

Utöver vad som tas upp i tredje artikeln nämns Anden i fjärde huvudstycket om dopets sakrament. Där skriver Luther att dopet är ”ett bad till ny födelse i den helige Ande”.⁴⁰ Anden nämns också i tredje huvudstycket om Herrens bön där det står att Guds rike ska komma ”När vår himmelske Fader giver oss sin helige Ande, så att vi genom hans nåd sätta tro till hans heliga ord och så leva i Gud här i tiden och sedan i evigheten”.⁴¹ Således har både dopet och ankomsten av Guds rike en koppling till Anden enligt Luther, även om dessa tankar inte utvecklas i det här sammanhanget.

Det är i de ovan nämnda delarna som Luthers syn på Anden, inom Lilla katekesen, främst framkommer. I övrigt nämns Andens endast i den trinitariska formeln – I Faderns, Sonen och den helige Andes namn – i samband med förlåtelseformeln vid bikt eller vid uppmaningen att göra korstecknet varje morgon och kväll.⁴²

³⁸ SKB 366.

³⁹ SKB 366.

⁴⁰ SKB 370.

⁴¹ SKB 367.

⁴² SKB 372-374.

2.2.2 *Stora katekesen*

Likt i *Lilla katekesen* är det också i *Stora katekesen* främst i kommentarerna till den tredje artikeln som Luthers pneumatologi framkommer. Luther inleder med att skriva hur han inte kan förklara texten på ett bättre sätt än att skriva om helgelsen, eftersom ”ty på så sätt blir den Helige Ande allra tydligast beskriven och avmålad med sitt ämbete, som består däri att han helgar”.⁴³ Vidare menar Luther att ”helig Ande” är ett bra namn då det i Bibeln finns många olika andar men endast Guds Ande är helig. Det är också ett bra namn eftersom Anden då beskrivs utifrån sitt verk – heliggörande – precis som Fadern till exempel kan benämnas ”Skaparen” utifrån sitt verk.⁴⁴ Luther är alltså noga med att poängtera att Anden är kopplad till helighet och är den som helgar.

Luther skriver ett svar på frågan om hur Anden helgar. Det sker enligt Luther som följer: ”nämligen genom de heligas samfund eller den kristna kyrkan, genom syndernas förlåtelse, köttets uppståndelse och det eviga livet, d.v.s. så att han först förer oss in i sin heliga församling och lägger oss i kyrkans sköte, genom vilken han sedan predikar för oss och bringar oss till Kristus”.⁴⁵ Således är kyrkan ett viktigt redskap för Anden enligt Luther, då det till exempel är därigenom som syndernas förlåtelse ges och utläggning av evangeliet i form av predikan sker. Vägen till Kristus beskrivs också vara via kyrkan, med hjälp av Anden. Luther skriver vidare: ”Ty varken du eller jag kunde någonsin veta något om Kristus eller tro på honom och få honom till Herre, om det icke i och genom evangelii predikan tillbjödes oss och lades i vårt hjärta av den Helige Ande.”⁴⁶ Denna kommentar tyder på en syn på Anden som en ovärderlig komponent för att kunna tro på Kristus. Det är enligt Luther genom Anden som det är möjligt att få kännedom om ”denna återlösningens skatt”.⁴⁷ Andens verk – helgande – innebär följaktligen att föra en person till Kristus, som en gåva som personen i fråga inte hade klarat av på egen hand.⁴⁸

Det är tanken om Anden som den som helgar, samt hur det går till, som är i centrum av Luthers kommentarer av tredje artikeln. Efter utläggningen skriver Luther ”Detta vare nu nog sagt om denna artikels huvudinnehåll.”⁴⁹ vilket tyder på att vad som följer är av mindre vikt än de tankar som presenterats först. De tankar om Anden som

⁴³ SKB 447.

⁴⁴ SKB 447.

⁴⁵ SKB 447.

⁴⁶ SKB 447.

⁴⁷ SKB 448.

⁴⁸ SKB 448.

⁴⁹ SKB 448.

presenteras efter ovanstående citat men samtidigt inom kommentarerna till den tredje artikeln är fortsatta förklaringar till Andens koppling till kyrkan. Luther skriver:

Jag tror, att det på jorden finnes en liten hop eller församling av idel heliga under ett huvud, Kristus, kallad tillsamman genom den Helige Ande, i en tro, [...] Av denna församling är också jag en del eller lem, med delaktighet i och rätt till alla de gåvor, som den äger. Till densamma har jag blivit förd och därmed införlivad av den Helige Ande, därigenom att jag har hört och alltjämt hör Guds ord, vilket är förutsättningen för att komma in.⁵⁰

Tanken om hur Anden verkar genom kyrkan har redan presenterats men här framkommer tydligare att det också är Anden som kallar till kyrkans gemenskap. Vad Luther menar med ”liten hop” eller exakt hur en person blir förd till kyrkan framgår dock inte tydligt. Luther skriver att innan personen blev förd till kyrkan genom Anden ”hava vi varit i djävulens våld”.⁵¹ Därför hade det varit intressant att se var gränsen går för när och vem Anden kallar och för till kyrkan. Om Andens verkan genom kyrkan skriver Luther vidare att Anden arbetar med människor genom ordet och syndernas förlåtelse, så att synden inte skadar dem som tillhör kristenheten. På så sätt är en växande tro och dess frukter ett verk av Anden och helgelsen inom kyrkan ökar.⁵²

Anden kommer också på tal på några få ställen utanför kommentarerna till tredje artikeln i *Stora katekesen*. Ett exempel på det är i inledningen till boken där Luther skriver att präster, biskopar och teologie doktorer inte ska tro att de redan vet allt utan, likt ett barn, ständigt och nyfiket söka efter ny kunskap. Luther menar att Anden är närvarande i lärandet och bidrar till ökad klarhet.⁵³ Enligt Luther är Anden också närvarande i dopet och bekräftar dopet genom att ge sin Ande, samt är den som för till Guds rike.⁵⁴

2.2.3 *Schmalkaldiska artiklarna*

I de *Schmalkaldiska artiklarna* nämns Anden främst i två sammanhang. Det första finns i början, precis efter Luthers företal till texterna, under rubriken ”*Första delen*”.⁵⁵ Det andra

⁵⁰ SKB 449.

⁵¹ SKB 449.

⁵² SKB 449-450.

⁵³ SKB 383.

⁵⁴ SKB 460, 478-479.

⁵⁵ SKB 312.

stället återfinns mot slutet under rubriken ”Om bikten”.⁵⁶ I den första delen står det följande om treenigheten: ”Fadern, Sonen och den helige Ande, tre skilda personer i ett gudomligt väsen och natur, äro en enda Gud, vilken har skapat himmel och jord.”⁵⁷ Därefter står att Anden utgår från Fadern och Sonen, samt att Sonen har ”avlats av den helige Ande”.⁵⁸ Luther skriver att det inte råder strid om dessa konstaterande och de behöver således inte kommenteras vidare.⁵⁹ Det går att konstatera att fokus ligger på treenigheten i sin helhet samt på relationen personerna emellan. Mer specifikt om Anden framkommer att Anden är Gud, utgår från fadern och Sonen och är samtidigt en förutsättning för att Sonen ska födas till jorden.

I det andra textstället som tar upp Anden står det ”att Gud icke giver någon sin Ande och gåva utom genom eller med förutnämnda yttre ord”.⁶⁰ Luther lägger här betoning på att Anden verkar genom ordet och sakramenten. Det finns enligt Luther nämligen vissa som menar att de har Anden utan att denna har förmedlats genom ordet och som sedan sätter sig över Bibeln. Det representerar en syn på Anden som Luther är kritiskt till och han skriver ”de uppträda som skarpsinniga domare mellan anden och bokstaven, men icke veta vad de säga eller lära”.⁶¹ Moses tas upp som exempel för att Gud alltid först uppenbarar sig genom ordet och Luther skriver till och med: ”Men allt som utan detta ord och sakrament prisas såsom ande, det är av djävulen”.⁶² Luthers starka betoning på Andens verkan genom ord och sakrament kan alltså ha sin förklaring i de åsikter han vänder sig emot, då frågan om Anden blir en auktoritetsfråga om rätten och makten att uttolka. I Luthers resonemang finns alltså en medvetenhet för risker som kommer med möjligheten att göra tolkningar av Anden utan en koppling till varken ordet eller sakramenten. De som Luther vänder sig emot är troligtvis de som tillhörde den mer radikala delen av reformationen som Luther kallar ”svärmare”. Luther behövde nämligen inte enbart möta motstånd från romerskt-katolskt håll utan också från denna grupp som försökte genomföra en reformation efter andra linjer.⁶³

⁵⁶ SKB 332.

⁵⁷ SKB 312.

⁵⁸ SKB 313.

⁵⁹ SKB 313.

⁶⁰ SKB 333.

⁶¹ SKB 333.

⁶² SKB 334.

⁶³ SKB 25.

2.2.4 Sammanfattning närläsning Luther

Sammanfattningsvis finns det både likheter och skillnader i de tre olika texterna och sätten på vilka synen på Anden framkommer. Det finns en stor likhet mellan *Lilla katekesen* och *Stora katekesen*, i jämförelse med *Schmalkaldiska artiklarna*, i att det är tydligt hur de båda texterna är skrivna för ett undervisande syfte, i och med det förklarande och pedagogiska sättet att lägga upp texten. I artiklarna, däremot, positionerar Luther sig mot andra ståndpunkter och har ett mer debatterande sätt att skriva.

I både *Lilla katekesen* och *Stora katekesen* är Anden som den som helgar det mest framträdande i Luthers syn på Anden. I *Lilla katekesen* är texten kortare och således också mer sammanfattande. Där konstateras att Anden är den som helgar och den som för människan till Kristus, vilket människan inte hade klarat på egen hand. I *Stora katekesen* beskriver Luther, utöver det, även mer ingående hur helgelsen går till och beskriver hur den kristna kyrkan är viktig för Andens verk, då det är därigenom syndernas förlåtelse ges och även ordet i form av predikan. Som jag förstår Luthers syn på Andens helgande utifrån katekeserna innebär det att Anden för till Kristus, genom kyrkan och till exempel ordet, och sedan bevarar i en rätt tro. En viktig poäng är också att människan inte hade klarat att tro på egen hand, utan att Anden är en förutsättning för att det ska vara möjligt. Anden som en form av vägvisare är därför en central del i Luthers syn på Anden.

I de *Schmalkaldiska artiklarna* betonar Luther också att Anden verkar genom ordet, samt lägger till att Anden även verkar genom sakramentet. I den här texten är Luther tydlig med att poängtera att det endast är därigenom Anden verkar, och markerar på så sätt emot dem som är av en annan åsikt. Den andra centrala delen som framkommer om Luthers syn på Anden i den här texten är hur de olika personerna i treenigheten är olika men samtidigt är en Gud, samt att Anden utgår från Fadern och Sonen. Även i *Lilla katekesen* tar Luther upp treenigheten och beskriver hur olika vardagliga rutiner ska ske i Faderns, Sonens och den heliga Andes namn. Det visar på, tillsammans med utläggningen i artiklarna, hur Luther vill betona treenigheten som en helhet, Anden *är* Gud.

2.3 Vidare analys och diskussion

2.3.1 Spiritus creator

Den danske prästen och teologen Regin Prenter, som levde mellan 1907-1990, har skrivit avhandlingen *Spiritus creator: studier i Luthers teologi*.⁶⁴ I den argumenterar Prenter för att Anden har en viktig roll i Luthers teologi och är avgörande för hans syn på evangeliet, vilket enligt författaren inte har framkommit i den tidigare lutherforskningen. Prenter skriver: ”Det er Helligånden alene, som er i stand til at gøre ordet om Kristus till evangelium”.⁶⁵ Andens betydande roll för Luthers teologi som presenteras i avhandlingen gör det intressant att diskutera Prenters ståndpunkt i förhållande till mina resultat i närläsningen av Luthers texter i SKB. Innan dess ska jag ge en kort redogörelse för Prenters argumentation och slutsatser i avhandlingen.

Prenter ställer frågan om lutherforskningen verkligen är luthersk.⁶⁶ Frågan grundar sig i Prenters kritik mot hans samtids lutherforskning och menar att den inte ger en helt korrekt bild av Luthers egna tankar, speciellt i frågan om synen på den heliga Anden. I *Spiritus creator* lyfter han fram vikten av att se till olika tankar hos Luther i olika tider, samt att inte enbart fokusera på texter han skrivit i opposition mot motståndare, för att få en riktig bild av Luthers egna tankar.⁶⁷

En viktig poäng är att lyfta fram Luthers fokus på treenigheten, där Anden ses som Gud själv och Andens gärningar som sammankopplade med Faderns och Sonens.⁶⁸ Prenter menar att Luther grundar sin treenighetslära i Bibeln och att hans syn på Anden kan sammanfattas i ett bibliskt begrepp för Anden; nämligen Spiritus creator (den skapande Anden). På så sätt blir treenighetsläran levande på nytt hos Luther, på ett sätt om inte märks i lutherforskningen.⁶⁹ Anden är för Luther därför inte bara ande: ”Ånden er den treenige Gud selv i hans reale nærvær som vor livssfære”.⁷⁰ Därför är allt Guds handlande i skapande och frälsning något andligt, fortsätter Prenter.⁷¹

Huvudpoängen i avhandlingen är att det enligt Luther är Anden som gör att Kristus blir verklig och närvarande för oss och att Bibelns ord blir evangelium istället för enbart en

⁶⁴ Prenter 1944.

⁶⁵ Prenter 1944, 83.

⁶⁶ Prenter 1944, 337.

⁶⁷ Prenter 1944, 18-19.

⁶⁸ Prenter 1944, 202.

⁶⁹ Prenter 1944, 202-224.

⁷⁰ Prenter 1944, 324.

⁷¹ Prenter 1944, 324.

historia.⁷² Således spelar Anden en avgörande roll för Luther, enligt Prenter. Begreppet ”erfarenhet” beskrivs också som viktigt för Luthers syn på Anden, eftersom det är Anden som gör Kristus till erfarenhet och något konkret, istället för att bara vara ord och idéer.⁷³ Anden beskrivs som den levande och en uppenbarelsefär.⁷⁴ Det är i denna sfär som Kristus är verkligt närvarande och som en troende person förs mot trons och kärlekens rörelse, skriver Prenter vidare om Luthers syn.⁷⁵ Enligt Prenter är alltså Anden viktig för Luther, till och med grundläggande för hans mest centrala teologiska tankar, då det är Anden som möjliggör evangelium och erfarenhet av den verkliga Kristus.

2.3.2 Diskussion kring Luthers syn på Anden

Avslutningsvis ska jag diskutera vad jag kommit fram till i närläsningen av Luthers texter i SKB samt i det efterföljande nedslaget i Prenters studie. Till att börja med har jag utifrån Prenters analys plockat ut några begrepp att utgå ifrån för vidare reflektion, nämligen *erfarenhet, ord och sakrament, samt närvaro*.

I Prenters analys är erfarenhet ett viktigt begrepp. Prenter skriver om hur Anden och erfarenhet hör ihop, vilket betyder att det endast är Anden som kan göra ord och tankar om Kristus till något verkligt och konkret. Med hjälp av Anden blir budskapet om Kristus en erfarenhet istället för enbart en idé.⁷⁶ I min analys av Luther ovan kom jag fram till att Luther menar att det är Anden som för till Kristus och är en förutsättning för en människas tro. Antagligen är det i den tanken som Prenter finner grunden för sin argumentation, då Luther beskriver omöjligheten i att finna och bevara en rätt tro utan Andens hjälp. Erfarenhet kan kopplas till min analys. För det första kom jag fram till att Luther betonar Andens starka koppling till kyrkan och att det är därigenom som Anden verkar. Andens verkan i kyrkan kan kopplas till erfarenhet eftersom människan då kan få erfarenhet av, och genom helgelse bli förd närmare Gud genom exempelvis syndernas förlåtelse och predikan. Om Anden, som Luther skriver, verkar genom predikan och på så sätt för en person närmare Gud förutsätter det att något händer med personen och att predikan inte bara är tomma ord. Prenters tankar om att Anden gör Kristus till erfarenhet istället för idé kan således var en rimlig beskrivning av Andens verkan genom kyrkan.

⁷² Prenter 1944, 79-80, 134, 139-140.

⁷³ Prenter 1944, 82-83.

⁷⁴ Prenter 1944, 197-198.

⁷⁵ Prenter 1944, 127-128.

⁷⁶ Prenter 1944, 82-84.

Prenter skriver att det är Anden som gör ordet till evangelium, enligt Luther.⁷⁷ Sakramenten tas också upp i Prenters analys och han menar att för Luther är både ord och sakrament eskatologiska tecken och hör ihop med varandra, samt att Anden verkar genom, och manifesterar sig i såväl ordet som dopet och nattvarden.⁷⁸ I analysen ovan kom jag fram till att Luther menar att Anden verkar genom ordet, som en del av helgelsen, och på så sätt för människan till Kristus. Jag kom också fram till att Luther menar att Anden enbart verkar genom ord och sakrament och kritiserar dem som menar att de har fått Anden på annat sätt. Frågan om hur Anden verkar enbart genom ordet och sakramenten eller inte kan kopplas till en diskussion om auktoritet och vem som har rätt att uttala sig om Anden och på vilka grunder. Luthers tydliga ståndpunkt är en markering mot dem som hade andra åsikter om Andens verkan, möjligtvis grundad i en oro att Anden ska missbrukas. Det är en viktig fråga att ta med i en vidare diskussion kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi idag.

Prenter skriver ”I stedet er Helligånden forkyndt som Guds eget reale nærvær”.⁷⁹ Prenters tankar om närvaron kan kopplas samman med min analys av Luthers syn på Anden som den som för till Kristus, som en form av vägvisare. För att kunna visa vägen och både leda till tro och bevara i rätt tro krävs en närvaro. Både min analys och Prenters argumentation talar alltså för att Luther ser Anden som den som gör Gud närvarande hos människan. Tanken om Anden som gör Gud närvarande kan kopplas till det ovan nämnda om både erfarenheten och ordet och sakramenten, i och med att närvaron är en förutsättning både för att tron på Kristus ska bli erfarenhet och för att Anden ska kunna verka genom sakramenten.

Efter ovanstående analys kan jag konstatera att jag håller med Prenter i att det trots att Anden inte alls omskrivs i lika hög grad som Kristus i Luthers texter finns mycket som tyder på att Anden har en central roll i Luthers teologi. Inte minst då Luther, speciellt i katekeserna, betonar att en tro på Kristus hade varit omöjlig utan Anden. Även de delar där det står att Anden gör ordet verkligt och till evangelium visar på Andens väsentliga roll. Stundvis vid min läsning har det verkat som om Luther tar Anden och dess viktiga roll för självklar, med tanke på att den verkar så pass viktig i Luthers teologi men samtidigt inte beskrivs och analyseras i någon vidare hög utsträckning. Samtidigt är det tydligt att Luthers teologi är kristocentrisk, eftersom även där Luther behandlar Anden handlar texten mest om Kristus och Andens verk handlar om att föra människan till Kristus. Prenters poäng kvarstår dock och det

⁷⁷ Prenter 1944, 83.

⁷⁸ Prenter 1944, 183-195.

⁷⁹ Prenter 1944, 44.

är intressant hur han menar att lutherforskningen inte har gett en tillräckligt bra bild av Luthers helhetssyn på Anden och således inte heller tagit Andens viktiga roll i Luthers teologi i beaktning. Det är således en intressant aspekt för mig att ta med mig in i min frågeställning om en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag, då Svenska kyrkan är ett trossamfund med grund i evangelisk-luthersk bekännelse.⁸⁰

I min analys av Luthers pneumatologi har jag som sagt kommit fram till att det är Anden som möjliggör en tro på Kristus, då människan inte kan uppnå det på egen hand. En kritisk fråga som går att ställa till det konstaterandet är dock om det då räcker så, att människan så att säga kan luta sig tillbaka eftersom tron inte beror på en själv utan på Andens gåva. Jeffrey K. Mann, docent i religionsvetenskap vid Susquehanna University i USA, tar upp den frågan i sin artikel "Luther and the Holy Spirit: Why Pneumatology Still Matters".⁸¹ Mann skriver om hur Luthers lära om helgelse ibland har misstolkats, likt den kritiska frågan ovan, och skriver om hur det är svårare att uppmuntra till goda handlingar i en luthersk kontext då det samtidigt lärs ut att ansvaret ligger på Gud. Enligt Mann kan dock en viktig del av Luthers syn på Andens verkan i helgelsen sammanfattas med ordet *tacksamhet*. Människan kan inte ta åt sig äran för sin utveckling, då det är Andens verk, vilket leder till tacksamhet som i sin tur leder till goda gärningar. Mann menar att för att få ett fullt ut kristet liv behövs en förståelse för vad Anden gör med oss.⁸² Utöver att det enligt Luther är Anden som helgar och för människan till Kristus går det alltså att argumentera för att det också är relevant att vi vet om det. Ett ökat fokus på Anden skulle alltså kunna få positiva effekter i en kyrklig kontext, då medvetenheten om vår oförmåga till tro på egen hand kan göra oss tacksamma och mer benägna att handla gott. Det är också en tanke för mig att ta med mig till min kommande diskussion kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en nutida kyrklig kontext.

⁸⁰ KO, Inledning, 4.

⁸¹ Mann 2007.

⁸² Mann 2007.

Kapitel 3: Den feministiska kritiken

”Wild wind of the Holy Spirit blow, to us. Let us welcome her, letting ourselves go in her wild rhythm of life. Come, Holy Spirit, renew the whole creation. Amen!”⁸³

Så avslutade den koreanska teologen Chung Hyun-Kyung sitt framförande om Anden på Kyrkornas världsråd i Canberra 1991. I citatet ryms tankar om Anden som fri och som likt vinden blåser vart den vill. Det handlar också om en förnyande och livgivande kraft, vilken vi uppmanas att följa med i. I det andra steget för den här uppsatsen syfte, att ge ett bidrag till diskussionen om hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi skulle kunna se ut i en svenskkyrklig kontext idag, ska jag analysera läran om Anden utifrån ett mer nutida perspektiv och vänder mig till den feministiska kritiken.

3.1 Introduktion till feministisk teologi

”Feminism is the radical notion that wo/men are people!”⁸⁴ Citatet är en definition av feminism som syftar till att peka på att feminism är något alldagligt och radikalt på samma gång. Feminism är både teori och praktik, samt en rörelse som finns runt om i världen, vilken syftar till skapa jämlikhet för kvinnor på många olika plan. Själva begreppet uppkom runt skiftet 1700-1800-tal och användes av de första kvinnorörelserna under 1800-talet. Feminismen härstammar från modernismen och en önskan om att frihet och jämlikhet också skulle gälla för kvinnor. Även då det finns många olika inriktningar för feminism finns vissa gemensamma mål; till exempel att kämpa mot sexism, mansdominerade hierarkiska strukturer och en patriarkal historiesyn.⁸⁵

Feministisk teologi kom ur den så kallade andra vågen av feminism och fick fäste i en väst-europeisk diskussion under 1980-talet. Feministisk teologi grundar sig i insikten om att kvinnors erfarenheter och rättigheter också behöver förstås och tas hänsyn till när det kommer till frågor kring religion och kyrkan. Det är en teologi som försöker sätta ord på, och övervinna, patriarkala strukturer och andra dominerande hierarkier inom religiösa och kyrkliga kontexter. Feministisk teologi ser sig som en ny dimension – ett nytt sätt att tänka –

⁸³ Chung Hyun-Kyung, World Council of Churches, Canberra Assembly, 1991. Citeras i Johnson 1993, 68.

⁸⁴ Meyer-Wilmes 2011.

⁸⁵ Meyer-Wilmes 2011.

snarare än som ett komplement till traditionell teologi. Utgångspunkten är erfarenheten av att vara kvinna i en patriarkal värld. Det handlar alltså inte enbart om kvinnor som håller på med teologi och inte heller om endast det kvinnliga könet, utan man arbetar också med feminina traditioner, symboler och texter. Vidare är feministisk teologi en kontextuell teologi som sträcker sig över alla kontinenter, det vill säga att den både lägger stor vikt vid specifika kontexter och kulturer samtidigt som den ser till de generella och kulturöverskridande feministiska frågorna.⁸⁶

Runt 1970 blev det möjligt för kvinnor att bli präster i vissa liberala, protestantiska kyrkor, vilket ledde till att betydligt fler kvinnor började studera vid olika teologiska skolor.⁸⁷ Ekumeniska samarbeten gjorde också att katolska kvinnor kunde studera vid de protestantiska teologiska skolorna. Ökningen av kvinnliga teologer gjorde det nödvändigt att feminism också fick en plats inom teologin. En rörelse som kallades ”women-church movement”⁸⁸ och som uppmärksammade kvinnlig spiritualitet uppkom bland amerikanska katoliker på 1980-talet, vilken också spred sig till protestantiska kvinnor. Vid den här tiden hade feministisk teologi blivit ett etablerat ämne i den akademiska teologin i USA, då flera feministiska teologer fanns på de olika fakulteterna och universiteten. Det dröjde dock inte länge innan dessa första feministiska teologer blev kritiserade av sina studenter, för att inte vara tillräckligt medvetna om hur stor bredd det finns inom feministisk teologi och att det inte heller endast finns *en* kvinnlig erfarenhet. Den feministiska teologin som hittills hade utformats av utbildade vita kvinnor hade delvis varit befriande, men såväl mörkhyade som homosexuella kvinnliga amerikanska teologer uppmärksammade att befrielsen inte gällde alla kvinnor. Det påvisades alltså begränsningar i den tidiga feministiska teologin för att inte ta hänsyn till aspekter som etnicitet, klass och sexuell läggning bland annat. Under 1980-talet skedde även en utveckling av den feministiska teologin i Latinamerika, Asien och Afrika och feministteologin i en amerikansk och europeisk kontext breddades då till exempel latinamerikanska och asiatiska kvinnor började studera vid skolorna. Från utvecklingen av den feministiska teologin under slutet av 1900-talet blir det tydligt att feministisk teologi är något globalt som utgår ifrån olika kontexter, historia och samhällen. Feministisk teologi ses alltså inte längre som *ett* ämne inom den akademiska teologin, även om gemensamma teman

⁸⁶ Meyer-Wilmes 2011.

⁸⁷ Observera att beslutet om att även kvinnor ska ha möjlighet att bli präster i Svenska kyrkan togs år 1958.

”Prästämbe för kvinnor och män”, Svenska kyrkans hemsida. <https://www.svenskakyrkan.se/kvinnliga-praster> (hämtad 2019-06-03)

⁸⁸ Radford Ruther 2002, 8.

finns i form av att arbeta mot sexism, kring symboler för Gud, relationen mellan människanatur, samt en önskan om en mer rättvis och kärleksfull värld.⁸⁹

Anden är den del av treenigheten som det har forskats minst om inom västerländsk teologi, så också inom feministisk teologi. Det finns dock en del forskning kring feministisk spiritualitet som kan kopplas till Anden. Sedan slutet av 1900-talet har det skett en ökning av intresset för feministisk spiritualitet, till exempel att återupptäcka kvinnliga traditioner kopplade till spiritualitet som annars glömts bort, och flera olika rörelser har uppkommit. Det finns inte en form av feministisk spiritualitet, utan många olika former och traditioner. Chung Hyun-Kyungs framförande i Canberra, vilket nämndes ovan, kan ses som ett exempel. Likt Chung, hänvisar dessa rörelser ofta till den fria och livgivande Anden som blåser vart den önskar. Även om det finns en stor mångfald inom den feministiska spiritualiteten finns några gemensamma teman: Det första ämnet är att ta den mänskliga kroppen på allvar och diskutera exempelvis sexualitet och begär. Det andra temat handlar om relationer och gemenskap, samt att spiritualitet ger goda förutsättningar för att känna samhörighet med varandra. Andens förmåga att leda bort synd och frågor kring rättvisa kan också ses som ett gemensamt tema. Ett fjärde ämne är jordens frigörelse och kopplingen mellan förtrycket av kvinnor och förtrycket av naturen. Slutligen återkommer även tankar om integration och inkluderande, kopplat till Andens närvaro i hela skapelsen, i de olika feministiska spirituella rörelserna.⁹⁰

I den följande analysen, av de tre feministiska teologer som jag har valt ut, kommer flera av dessa gemensamma teman och tankar fram. Jag vill här uppmärksamma att det finns några års skillnad mellan teologernas texter. Elizabeth Johnsons bok är från 1993, Rebecca Button Prichards från 1999 och Anne Claar Thomasson-Rosings från 2015. Böckerna är alltså skrivna under en 20-års period och det är således rimligt att det finns en utveckling mellan de olika teologernas resonemang, till exempel i vilka teman de väljer att fokusera på. Det är intressant hur Prichard menar att hennes bok är den första kompletta boken om Anden utifrån ett feministiskt perspektiv, med tanke på att Johnsons bok faktiskt skrevs innan hennes.

⁸⁹ Radford Ruther 2002, 6-18.

⁹⁰ Slee 2002, 171-185.

3.2 Elizabeth A. Johnson – *Women, Earth, and Creator Spirit*

Den amerikanska teologen Elizabeth A. Johnson har skrivit den föreläsningbaserade boken *Women, Earth, and Creator Spirit*, i vilken bidragande orsaker till den ekologiska krisen och vägar ur diskuteras tillsammans med teologiska tankar kring skapelsen och Anden. Johnson skriver om hur människan håller på att förstöra jorden och att det behövs en vändning; en slags spirituell medvetenhet om naturens helighet.⁹¹

Johnson håller med den feministiska kritiken som menar att det finns ett samband mellan utnyttjandet av naturen och utnyttjandet av kvinnor. Vidare presenteras ”hierarchical dualism”⁹² som är vanligt i västerländsk rationalitet och bygger på en verklighet i två nivåer, där den ena parten blir eliten och den andra underlägsen, till exempel att människan är något annat än naturen och står över den, mannen står över kvinnan och Gud står över människan. Enligt Johnson har även kropp- och själdebatten sin grund i den här dualistiska synen. Både det feminina och naturen har alltså kopplats till det materiella och kroppsliga och på sätt blivit underställda.⁹³ Johnson menar att den här hierarkiska och dualistiska synen också gör något med läran om Gud; att Gud enbart blir en symbol för det manliga och ses som skild från världen. Enligt Johnson kan ovanstående vara en anledning till att Gud som Ande inte har varit i fokus inom västerländsk kristendom, då Andens egenskaper kan ha kopplats till feminina egenskaper och världen.⁹⁴ Genom att glömma Anden glömmes vi: ”Creator Spirit, the Lifegiver who is intimately related to the earth”⁹⁵, skriver Johnson. Vidare menar hon att vi i den ekologiska krisen behöver tänka om kring Guds relation till världen och återupptäcka Anden och dennes egenskaper.⁹⁶

Istället för en dualistisk syn innebär ett feministisk tänkande snarare en strävan efter samhörighet och ömsesidighet, skriver Johnson. Ömsesidiga relationer och att föra samman är hur Anden – Creator Spirit – är aktiv och närvarande i världen. Johnson ifrågasätter nämligen med vilken auktoritet människan hävdar att hon är bättre än till exempel träd och menar att vi borde se oss själva som en del av naturen. Samhörigheten och ömsesidigheten ska alltså inte bara råda mellan människor utan också mellan människa och natur och den omfamningen av

⁹¹ Johnson 1993, 5-9.

⁹² Johnson 1993, 10.

⁹³ Johnson 1993, 10-15.

⁹⁴ Johnson 1993, 17-20.

⁹⁵ Johnson 1993, 21.

⁹⁶ Johnson 1993, 40.

hela skapelsen går helt i linje med den kreativa Andens kraft.⁹⁷ Både kreativitet och liv är sådant som Johnson förknippar med Anden och hon skriver till exempel: "the Spirit is the creative origin of all life".⁹⁸ Hon anser att en möjlig lösning på den ekologiska krisen är att människor hittar ett annat, livscentrerat, synsätt. I den vändningen spelar Anden en viktig roll, då Anden är verksam i skapelsen och kan ge insikt om naturens helighet och människan kan då bli medskapare istället för att förstöra jorden.⁹⁹

Det framgår inte tydligt om Johnson vill benämna Anden som "hon" men hon poängterar att det finns många feminina och kosmiska bilder av Anden, exempelvis i Bibeln, som kan användas för att motverka hierarkier och dualism. "The most extended biblical instance of female imagery of the Spirit occurs in the wisdom literature where the Spirit's functions are depicted as acts of Woman Wisdom".¹⁰⁰ Anden kopplas alltså till vishet (grek *sophia*). Johnson skriver om hur *sophia* kan förknippas med det mesta i Andens aktivitet, till exempel till Guds närvaro i världen och livgivande.¹⁰¹

Johnson tillskriver Anden flera egenskaper; till exempel som Gud närvarande i världen, en kreativ källa till liv, ett slags dynamiskt flöde av gudomlig kraft som för livet framåt, Anden finns överallt och i allt och helar det som är trasigt.¹⁰² Utöver dessa egenskaper lyfter Johnson även fram Andens koppling till kroppar och materia och menar att Anden är precis lika verksam i det konkreta som i idéer och tankar. Hon skriver också att Anden tycker om att dansa och kan liknas vid en koreograf som verkar i världen tillsammans med natur och människor.¹⁰³

3.3 Rebecca Button Prichard – *Sensing the Spirit*

Den amerikanska teologen Rebecca Button Prichard har skrivit boken *Sensing the Spirit – The Holy Spirit in Feminist Perspective*, vilken enligt författaren är den första kompletta boken som skrivits om Anden utifrån ett feministteologiskt perspektiv.¹⁰⁴ Prichard skriver om hur frågor kring dualism och förhållandet mellan kropp och själ alltid varit viktiga för

⁹⁷ Johnson 1993, 27-35, 66-67.

⁹⁸ Johnson 1993, 42.

⁹⁹ Johnson 1993, 59, 62-68.

¹⁰⁰ Johnson 1993, 51-52.

¹⁰¹ Johnson 1993, 51-53.

¹⁰² Johnson 1993, 41-43.

¹⁰³ Johnson 1993, 58-60.

¹⁰⁴ Prichard 1999, 1.

feministteologin, då den kristna traditionen ofta har vilat på ett hierarkiskt tänkande kring dessa två. Prichard vill, likt andra feministteologer, lyfta fram den fysiska kroppen och förkroppsligande i sin teologiska reflektion. Målet är dock inte att skapa en omvänd hierarkisk ordning, utan att istället sträva efter integration och ett helhetstänkande kring den mänskliga kroppen.¹⁰⁵

”Theology is sense-making; it is making sense of text and traditions within the contexts of lived life – the lived life of faith.”¹⁰⁶ För att skapa mening vill Prichard ge en annan bild av Anden – utgå ifrån ett annat perspektiv – än vad som gjorts tidigare i den kristna traditionen. I boken görs det genom att utgå ifrån något konkret och kroppsligt; nämligen människans sinnen. Enligt Prichard hör människans sinnlighet ihop med spiritualitet och i hennes konstruktiva reflektion över Anden är förkroppsligande i fokus. I och med utgångspunkten i de mänskliga sinnen skiljer sig boken från de flesta systematisk-teologiska böcker och författaren kallar själv formen för ”systemic theology”¹⁰⁷ vilket har mer fokus på relation och föreställningsförmåga än traditionell systematisk teologi.¹⁰⁸ På så sätt lyfts författarens önskan om ett annat perspektiv på Anden fram i såväl bokens form som innehåll.

En central del av Prichards syn på Anden formuleras i orden ”The Spirit is not bound by gender, class, or geography, nor is she contained by the boundaries of the Church.”¹⁰⁹ Författaren refererar till Anden som ”she” och Anden sägs vara helt fri och även ha en befriande effekt på människor. Prichard skriver till exempel om kvinnliga mystiker som, inspirerade av Anden, har talat i en patriarkal kontext och kritiserat delar av traditionen, vilket kan vara en inspiration för kvinnor som kämpar för att göra sin röst hörd idag.¹¹⁰ Prichard skriver om en sann spiritualitet som är en förkroppsligad spiritualitet där kropp och själ förenas till en helhet, vari Anden befriar och gör det lättare att vittna om Gud.¹¹¹ Ett hebreiskt ord som dyker upp i diskussionen är *nephesh*, vilket syftar till att ge en helhetsbild av människans andliga dimension och samtidig av livet i sig – ”the breath of life”.¹¹² Detta är kopplat till Anden och Prichard skriver ”The Spirit who gives us breath is the Spirit who makes a home in the temples of our bodies.”¹¹³ Något centralt i hennes syn på Anden är alltså att Anden både är fri, befriande och bor i människors fysiska kroppar. Det är en tanke som

¹⁰⁵ Prichard 1999, 5-8.

¹⁰⁶ Prichard 1999, 121.

¹⁰⁷ Prichard 1999, 7.

¹⁰⁸ Prichard 1999, 5-7, 123.

¹⁰⁹ Prichard 1999, 29-30.

¹¹⁰ Prichard 1999, 24-29.

¹¹¹ Prichard 1999, 29-30.

¹¹² Prichard 1999, 11.

¹¹³ Prichard 1999, 10.

Prichard knyter an till i slutet av boken där hon skriver att diskussionen kring människans sinnen förhoppningsvis lett till en ökad förståelse för hur den fria Anden kan ta form i en konkret värld och kropp.¹¹⁴

”As earthworms transform nature’s refuse into rich soil, so God’s Spirit changes, remakes, redeems.”¹¹⁵ I boken tar Prichard upp den gröna och skapande Anden, alltså Andens koppling till skapelsen och naturen. Enligt Prichard hjälper den konkreta världen oss att skapa mening och Andens kreativitet kan ses i världen, till exempel genom vårens grönska. Även om Bibeln bidrar med klarhet är det inte det enda sättet att få kunskap om Gud: ”God’s Spirited Word is visible, incarnate.”¹¹⁶ Vidare framkommer hur kristna feminister länge har uppmärksammat att förtrycket av kvinnor hänger ihop med förtrycket av naturen. Prichard konstaterar att pneumatologi inte enbart handlar om människans andliga liv utan om hela skapelsens liv och att när skapelsen lider så lider också Gud.¹¹⁷

Kopplat till människans känsel liknas Anden vid en eld, som både kan verka tröstande liksom krävande och utmanande.¹¹⁸ Enligt Prichard kan människan alltså uppfatta en värmande känsla, likt att sitta vid en brasa, men Anden gör också något med oss som inte bara är bekvämt. Vidare skriver hon: ”Like perfume, God’s Spirit is mysteriously present, discerning, interceding, counseling, healing. This same Spirit aids our perception, sharpens our self-awareness, reminds us of others who need gifts of love and offerings of service.”¹¹⁹

Anden som närvarande, kreativ och fri att blåsa vart hon vill är några utmärkande punkter i Prichards pneumatologi. Några av Andens egenskaper lyfts fram i följande citat: ”she is the very presence, the real presence of God, God-with-us, living Word, Lord, and Giver of Life”.¹²⁰ Detta är också något som människan enligt författaren kan uppfatta med sina sinnen, att Anden kan kännas, luktas, höras osv. Prichard trycker på att Anden är kopplad till det levda livet och erfarenheter, och beskriver detta som en slags inkarnerad eller förkroppsligad spiritualitet, vilket har sin grund i att det är så människor kan relatera till Gud, med sin kropp och med sina sinnen.

¹¹⁴ Prichard 1999, 130.

¹¹⁵ Prichard 1999, 124.

¹¹⁶ Prichard 1999, 50.

¹¹⁷ Prichard 1999, 48-50

¹¹⁸ Prichard 1999, 78, 124.

¹¹⁹ Prichard 1999, 125.

¹²⁰ Prichard 1999, 125.

3.4 Anne Claar Thomasson-Rosingh – *Searching for the Holy Spirit*

”The Spirit is the wind that blows through the open: out and in. The Spirit needs space, needs time, and needs body – not the stone boundary walls of accepted doctrine, nor the petrified structures of male-dominated hierarchy, but a growing, living body.”¹²¹ I boken *Searching for the Holy Spirit – Feminist Theology and Traditional Doctrine* skriver den brittiska teologen Anne Claar Thomasson-Rosingh om hur synen på Anden håller på att förändras och hur feministteologin och en traditionell syn behöver mötas för att uppmärksamma såväl möjligheter som utmaningar i en framtida pneumatologi. Likt vad som framkommer i citatet ovan diskuterar Thomasson-Rosingh öppenhet och gränser, rum och tid, patriarkala strukturer och levande kroppar i sin analys av läran om Anden.

En viktig poäng i Thomasson-Rosinghs argumentation kommer till uttryck i följande ord: ”I would like to take those walls down, take apart the structures and set the Spirit free.”¹²², och auktoritet är ett återkommande tema i boken. Thomasson-Rosingh analyserar pneumatologin hos Basileios av Caesarea i hans verk *De Spiritus Sancto*, som representant för en traditionell syn, och kommer fram till att Basileios använder läran om Anden för att exkludera människor, där endast de ”värdiga” får ta emot Anden. Detta är ett farligt sätt att tänka då det blir en auktoritetsfråga, som lätt leder till maktmissbruk, för vem kan bestämma vilka som är ”värdiga” och inte. Det är således en hållning som står i kontrast till den feministiska pneumatologin.¹²³ Att det är Anden som har blivit kopplad till olika former av murar och gränser, samt vilka som är inkluderade respektive exkluderade, beskriver författaren som ironiskt. Detta eftersom Thomasson-Rosingh istället menar att Anden är kopplad till öppenhet och inte kan rymmas inom människors uppsatta dogmatiska ramar.¹²⁴ Trots det har kyrkan försökt ”Catching the Spirit”.¹²⁵ De flesta feministteologer förknippar hierarki med patriarkat och eftersom det ofta finns hierarkiska strukturer i kyrkorna som kopplas till pneumatologi är det enligt Thomasson-Rosingh viktigt för feministisk teologi att ta den här typen av frågor i beaktning när det kommer till frågor om Anden.¹²⁶ Det är alltså inte första gången som frågan om Anden sammanförs med frågor om auktoritet. Thomasson-Rosingh skriver om hur Chung Hyun-Kyungs framförande på kyrkornas världsråd i Canberra 1991 var ett viktigt bidrag till den feministiska pneumatologin, vilket tas upp som ett exempel

¹²¹ Thomasson-Rosingh 2015, 10.

¹²² Thomasson-Rosingh 2015, 11.

¹²³ Thomasson-Rosingh 2015, 93-104.

¹²⁴ Thomasson-Rosingh 2015, 10-12, 97.

¹²⁵ Thomasson-Rosingh 2015, 126.

¹²⁶ Thomasson-Rosingh 2015, 130, 155-156.

på att auktoritetsfrågan är av betydelse. Chung kopplade bland annat Anden till andra andar i asiatisk kultur och blev sedan anklagad för synkretism. Utifrån framförandet och den kritik som följde ställer Thomasson-Rosingh frågan ”if Kyung cannot speak of the Spirit, who has the right and the authority to speak about the Spirit?”.¹²⁷

Ett tema som länge varit viktigt i traditionell pneumatologi diskuteras i boken, nämligen förhållandet mellan kropp och själ. Thomasson-Rosingh skriver om hur det är tydligt att Basileios ansåg att Anden var icke-kroppslig, men vill problematisera den traditionella uppfattningen av Anden i sitt arbete med att låta traditionell pneumatologi möta en feministisk kritik. Hon är intresserad av ”kropp” och menar även att en feministisk pneumatologi behöver ta människans sexualitet på allvar. Vidare skriver hon om ett slags förkroppsligande där paralleller dras mellan sexuella upplevelser och andliga upplevelser. Att koppla Anden till kroppslighet och sexualitet kan ses som ett steg i utveckling av pneumatologi och gör läran om Anden till något mer konkret och till ett uttryck för att Anden för människor närmare varandra och Gud.¹²⁸ Anden förknippas alltså med konkreta, levande kroppar, vilket också framkommer i det först nämnda citatet ovan. Thomasson-Rosingh lyfter också fram en närvarande Ande och skriver följande: ”I think that the Spirit is divine incarnation in the present.”¹²⁹

Thomasson-Rosingh använder en metod som hon kallar för ”interplay”,¹³⁰ som innebär att traditionell teologi och feministisk kritik möts på ett kreativt sätt, vilket också kan ses som vägen framåt för pneumatologins utveckling. Några utmaningar kring hierarkiska strukturer och auktoritet som behöver finnas i åtanke har redan tagits upp, men det finns också flera möjligheter i mötet. Ett exempel som Thomasson-Rosingh tar upp är treenighetsläran, vilken omskrivits flitigt både i traditionell och feministisk teologi. Basileios lade grunden för mycket av den senare teologin om treenigheten och i hans tankar finns en jämlikhet inom treenigheten, som kan användas för att argumentera för jämlikhet mellan människor idag. Thomasson-Rosingh menar att treenigheten kan ses som något befriande och lekfullt, snarare än hierarkiskt.¹³¹ Angående könsbestämmelser på personerna i treenigheten skriver Thomasson-Rosingh att hon mestadels, men inte enbart, ser Anden som feminin men att

¹²⁷ Thomasson-Rosingh 2015, 54.

¹²⁸ Thomasson-Rosingh 2015, 5, 93, 107-108, 149-151.

¹²⁹ Thomasson Rosingh 2015, 155.

¹³⁰ Thomasson-Rosingh 2015, 107

¹³¹ Thomasson-Rosingh 2015, 100, 12-115.

synen på Anden antagligen kommer att förändras mycket under 2000-talet och att det därför inte är en bra tid att bestämma ett kön på Anden.¹³²

Enligt Thomasson-Rosingh är några punkter kring Anden centrala, till exempel att Anden, likt vinden, är fri och blåser vart den vill och att det är viktigt att hitta ett inkluderande sätt att tala om Anden. Istället för en pneumatologi som exkluderar de ”ovärdiga” eller en treenighetssyn som bygger på hierarki vill författaren se en pneumatologi som bygger på inkluderande och en mer universell syn.¹³³ Thomasson-Rosingh skriver följande: ”This means that the pneumatology of the future needs to reclaim its universal character when it is thinking through the particulars: the priesthood of all believers, the ministry of all the faithful, the gifts of the Spirit for all Creation, the holiness of the universe.”¹³⁴

3.5 Diskussion kring feministisk syn på Anden

Samtliga nämnda teologer skriver om läran om Anden utifrån en feministisk synvinkel där flera gemensamma nämnare dyker upp, samtidigt som de skiljer sig åt på vissa punkter och har olika infallsvinklar. Något som utmärker Prichard är hennes önskan om att knyta Anden till det konkreta och den mänskliga kroppen genom att skriva utifrån människans olika sinnen. Thomasson-Rosingh har ett mer systematisk-teologiskt upplägg och låter en traditionell pneumatologi, representerad av Basilios av Caesarea, möta en feministisk syn och fokuserar mycket på inkluderande och frågor kring auktoritet. Johnson menar att pneumatologi kan vara en nyckel när det kommer till att få ett stopp på den ekologiska krisen. Jag vill här också lyfta fram några gemensamma nämnare i teologernas tankar kring Anden, nämligen: den fria Anden, Anden som verkar i det konkreta och kopplingen till den fysiska kroppen, den livgivande Anden och skapelsen, samt pneumatologi i förändring och vägar framåt.

Anden som fri, befriande och gränsöverskridande är en tanke som återfinns hos samtliga teologer. Prichard skriver att Anden inte är bunden till exempelvis kön, klass eller gränser som kyrkan sätter upp och att Anden har en befriande effekt på människor. Ett syfte som Prichard har är att beskriva hur den fria Anden kan verka i en konkret värld. Utöver det tar Prichard också upp exempel på kvinnliga mystiker som kämpat för att göra sin röst hörd i en patriarkal kontext, vilket kan vara till inspiration för kvinnor idag. Thomasson-Rosingh vill

¹³² Thomasson-Rosingh 2015, 152.

¹³³ Thomasson-Rosingh 2015, 118, 126, 155-157.

¹³⁴ Thomasson-Rosingh 2015, 156.

likaså ifrågasätta hierarkiska strukturer och återvänder ofta till frågor som rör auktoritet; vem har rätt att prata om Anden egentligen? Hon motsätter sig starkt den traditionella pneumatologiska tanken om att Anden bara skulle komma till de ”värdiga” och menar att det är en tanke som inte kan förenas med feministisk teologi. Även Thomasson-Rosingh skriver om hur kyrkan har försökt fånga Anden istället för att låta den vara fri. Istället är det viktigt för henne att hitta en syn på Anden som är inkluderande och universell. Vidare kritiserar Johnson en hierarkisk dualism, som hon menar bidragit till förtryck både av kvinnor och av naturen. Föregående kan också ses som en bidragande orsak till att Anden och dess egenskaper till stor del har glömts bort i västerländsk teologi. Johnson skriver inte uttryckligen att Anden är fri, på samma sätt som de andra, men trots det verkar den tanken ligga bakom hennes resonemang kring den kreativa Anden som genomsyrar skapelsen. I teologernas formulering av att Anden är som vinden och blåser vart den vill, eller borde släppas fri från människors ramar, ligger kritik mot hierarkiska och patriarkala strukturer. Anden blir på så sätt en symbol för något nytt och en utveckling framåt. Tankarna går i linje med hur den katolska teologen Yves Congar, som skrivit flera verk om Anden, menar att reformer och förnyelser av kyrkan under lång tid har gjorts med hänvisning till Anden och Andens verk.¹³⁵ Frågan kring den fria Anden och kopplingen till auktoritet, och följaktligen vem som har rätt att uttala sig om Anden, är en fråga som kom upp även i föregående kapitel om Luther, och som jag också kommer att ta med mig in i den vidare diskussionen i kapitel fyra.

Ett annat tema som utmärker sig i analysen av de feministiska teologerna är Andens koppling till den konkreta världen och den fysiska kroppen. Det kommer till exempel fram i att frågan om förhållandet mellan kropp och själ alltid varit viktig för feministisk teologi, då en traditionell syn ofta satt själen som överordnad kroppen. Den tydligaste önskan om att förknippa Anden med något konkret finns hos Prichard, som skriver att en sann spiritualitet behöver ha en helhetssyn på människan och insikt om att Anden bor i våra fysiska kroppar. Även Thomasson-Rosingh skriver om ett förkroppsligande i koppling till Anden och drar även en parallell mellan sexuella upplevelser och andliga upplevelser. Hon lyfter också fram Anden som Gud inkarnerad i nutiden och hur Anden för människor både närmare varandra och Gud. Johnson är inne på ett liknande spår och menar att en dualistisk uppfattning kring kropp-själ har gjort att bilden av Gud som manlig, överordnad och skild ifrån skapelsen har blivit vanlig. Därför är det viktigt att komma ihåg att Gud också är Anden, vilken har en direkt förbindelse med världen. Det är tydligt att de feministiska teologerna lyfter fram den

¹³⁵ Congar 1983, 129.

konkreta världen och den fysiska kroppen som något positivt, som alla tre menar att Anden har en nära koppling till. På så sätt verkar teologerna försöka lyfta fram en helhetssyn på människan genom att prata om Gud som Anden.

Anden som kreativ, livgivande och förenad med skapelsen är ett tredje gemensamt tema utifrån min analys. Under det här temat är det Johnson som är mest framträdande. Johnson skriver att Anden är ”Creator Spirit”¹³⁶ och livgivaren, samt hur den ekologiska krisen kräver att vi tydligare lyfter fram dessa egenskaper hos Gud, i och med att det kan leda till en förändrad och mer ödmjuk syn på skapelsen. Ömsesidighet och samhörighet är också något som den kreativa och livgivande Anden bidrar till att skapa i världen, menar Johnson. Målet är att människor ska få en insikt om naturens helighet och på så sätt bli medskapare istället för att förstöra. Prichard skriver om hur människan kan få kunskap om Gud genom skapelsen och hur Andens kreativitet syns i till exempel naturens grönska. Prichard menar, likt Johnson, att pneumatologi inte enbart handlar om människors andliga liv utan också om hela skapelsens liv. Thomasson-Rosingh, däremot, har inte samma fokus på skapelsen men tankar om en livgivande Ande som kopplas till skapelsen kommer fram i hennes idé om en universell pneumatologi: ”the gifts of the Spirit for all Creation, the holiness of the universe”.¹³⁷ Efter den här analysen blir det således tydligt att författarna menar att Anden är kopplad till livet i stort, och inte enbart människor, att Anden genomsyrar *hela* skapelsen.

Sammanfattningsvis finns det alltså flera gemensamma drag i den feministiska pneumatologin, utifrån de tre feministteologer vars texter jag har analyserat i det här kapitlet. För det första finns en stark betoning på Anden som fri och befriande, i kontrast till hierarkier och strikta strukturer. Här kommer också frågan om auktoritet in och vem som har rätt att uttala sig om Anden. Tanken om att Anden bara tillhör några få ”värdiga” personer kritiseras och ersätts istället med tanken om att Anden bor i alla människor och är något människan kan uppleva med sina sinnen. För det andra vill den feministiska kritiken lyfta fram Andens verkan i det konkreta och i fysiska kroppar, samt genom det ge en form av helhetsbild av människan och hennes andlighet. För det tredje beskrivs Anden som en kreativ och livgivande kraft som genomsyrar skapelsen. De feministiska teologerna lyfter alltså Andens verk från enbart människorna till att omfatta allt skapat. De trycker också på att Andens kreativitet finns i skapelsen och går att uppleva med sinnena. Slutligen skriver både Prichard och Thomasson-Rosingh om hur det finns ett glapp i forskningen vad gäller feministiskt pneumatologi, vilket är intressant då det samtidigt kommer fram att det verkar finns en hel del möjligheter och

¹³⁶ Johnson 1993.

¹³⁷ Thomasson-Rosingh 2015, 156.

vägar framåt kring läran om Anden utifrån ett feministiskt perspektiv. Enligt vad som kommit fram i analysen är pneumatologi ett ämne i förändring och flera av de teman som tagits upp beskrivs som möjliga vägar framåt. Flera tankar kring en universell och inkluderande syn på Anden har tagits upp och exempelvis Thomasson-Rosingh skriver om hur den feministiska pneumatologin ska fortsätta utvecklas. Tankar kring hur pneumatologin förändras och utvecklas ligger nära syftet med den här uppsatsen och således är det en fråga som jag kommer ta med mig in i den vidare diskussionen i nästa kapitel.

Kapitel 4: Anden som konstruktiv resurs inom nutida teologi

”Kyrkans lära formuleras genom den teologiska reflektionen över vad tron och bekännelsen innebär. Det är en uppgift för enskilda kristna och kyrkan att i varje tid på nytt leva sig in i trons djup och klargöra dess innebörd.”¹³⁸

Så står det i kyrkoordningen för Svenska kyrkan. Citatet sätter ord på hur kyrkans läror, således också läror om Anden, inte bara har formulerats någon gång i ett tidigare skede utan att det är något som pågår här och nu. I det tredje steget för mitt syfte, att ge ett bidrag till diskussionen om hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi skulle kunna se ut i en svenskkyrklig kontext idag, ska mina resultat från de tidigare kapitlen mötas. Det gör jag genom att jämföra en luthersk syn på Anden utifrån min analys av SKB med en feministisk kritik, lyfta fram några centrala teman och diskutera såväl utmaningar som möjliga vägar framåt för en konstruktiv pneumatologi idag.

4.1 Jämförelser

Efter att ha analyserat både Luthers texter inom SKB och den feministiska kritiken står det klart att det både finns likheter och skillnader i deras tankar och argumentationer. Till att börja med presenterar jag några generella likheter och skillnader, för att senare i kapitlet vidare diskutera de mest centrala punkterna.

En idé som återkom både i närläsningen av Luthers texter och i analysen av feministteologerna är att treenigheten är central när pneumatologi diskuteras. I Luthers texter nämndes Anden ofta tillsammans med Fadern och Sonen. De feministiska teologerna tog också upp att det ofta är treenigheten som analyseras inom pneumatologi utifrån ett feministiskt perspektiv. En likhet mellan de båda är att de fokuserar på treenigheten som helhet, istället för att fokusera på ordningen och hierarkin mellan de tre personerna. Ytterligare ett gemensamt tema är tanken om att Anden gör något med människor, som får positiva konsekvenser och till exempel leder till goda handlingar. I artikeln av Mann¹³⁹ kom det fram att en möjlig tolkning av Luthers syn på Anden är att människan inte kan tro på egen hand, utan Anden, och att den insikten i sin tur leder till tacksamhet och en vilja att göra gott.

¹³⁸ KO avd 1, inledningen.

¹³⁹ Mann 2007.

Inom den feministiska kritiken är Prichard inne på samma spår och menar att Andens närvaro utmanar människor, väcker självmedvetenhet och påminner om vikten av att ta hand om varandra. Den största likheten som jag ser mellan Luthers texter och den feministiska kritiken skulle jag dock säga är bilden av den skapande Anden. Inom tolkningen av Luther är det tydligast i Prenters analys och redogörelsen för ”Spiritus creator”.¹⁴⁰ Johnson skriver om Anden på ett påfallande likt sätt och använder uttrycket ”Creator Spirit”.¹⁴¹

Vad gäller skillnader i argumentationerna och synen på Anden finns det för det första i Luthers texter ett tydligt fokus på Anden som den som helgar. Att Anden är kopplad till helgelse och är den som för till Kristus är i fokus i Luthers texter, till skillnad från i de feministiska teologernas texter. Ett samband mellan helighet och Anden finns dock hos båda, till exempel då feministteologerna skriver om hur Anden visar på heligheten som finns i naturen och respekten som krävs till följd av det. Den feministiska kritiken har också idéer som inte framträder på samma sätt i Luthers texter: så som en stark koppling mellan Anden och livet i stort, önskan om att prata om Anden utifrån den konkreta världen och den fysiska kroppen, samt sökandet efter en inkluderande pneumatologi istället för en exkluderande. Tankar om den livgivande Anden kan dock kopplas till Prenters tolkning av Luther där Anden som skaparen är en central idé. Den största skillnaden i pneumatologin i Luthers texter och i feministteologernas är dock frågan om Andens frihet och var Anden verkar, en fråga som jag ska diskutera nedan.

4.2 Den fria Anden?

I min analys av Luthers texter kom jag fram till att det finns en stark betoning på att Anden verkar genom kyrkan, mer specifikt genom ord och sakrament. Enligt Luther verkar Andens verkan genom ord och sakrament vara en del av det han beskriver som helgelse, det vill säga på det sätt som Anden för människan till Kristus. I *Schmalkaldiska artiklarna* är Luther tydlig i sin markering mot dem som menar att de fått Anden på annat sätt. Jag har tidigare varit inne på att det bakom Luthers ståndpunkt kan ligga en rädsla för att Anden ska missbrukas, då vem som helst kan komma med uttalanden kring Andens verk om Anden inte har en tydlig förankring i kyrkan. Luther försökte som sagt också positionera sig emot de mer radikala

¹⁴⁰ Prenter 1944.

¹⁴¹ Johnson 1993, 21.

reformatoriska grupperna, och tankarna om att knyta Anden nära till kyrkans strukturer, i form av ord och sakrament, går helt i linje med den ståndpunkten.

Johnson, Prichard och Thomasson-Rosingh betonar, däremot, att Anden är fri och blåser vart den vill. De menar att Anden inte är bunden till olika hierarkier och strukturer och kan alltså inte fångas inom kyrkans ramar. Det är en vanlig ståndpunkt för den feministiska kritiken i fråga om Anden, som också Chung Hyun-Kyung poängterar. Argumentationen grundar sig i en kritik mot delar av traditionell pneumatologi som har försökt stänga in Anden i kyrkan eller exkludera vissa människor med hänvisning till Anden. Inom den feministiska kritiken är Andens frihet och befrielsen som Anden ger central. De vill också ifrågasätta hierarkiska strukturer och hitta ett universellt och inkluderande sätt att prata om Anden. Frågan om auktoritet är viktig och Thomasson-Rosingh tar upp Chung Hyun-Kyungs framförande i Canberra och hennes rätt att uttala sig om Anden utifrån sin tradition och kontext.

Frågan om huruvida Anden är fri att röra sig och verka vart den vill eller om Anden är bunden till kyrkan och dess strukturer menar jag är den största skillnaden mellan de olika argumentationerna. Idéerna kring ämnet som kommer fram i Luthers texter inom SKB står i motsats till vad den feministiska kritiken menar. Att Anden skulle verka enbart inom ord och sakrament och samtidigt överallt säger emot varandra. Här vill jag argumentera för att det finns fallgropar på båda sidor. Risker med att knyta Anden alltför hårt till kyrkans former och ordningar är att kyrkan och de människor som har makten kan få ett företräde till Anden och större rätt att uttolka Andens verk. Det blir således svårt för en lekman att få uttrycka sina upplevelser och tankar om Anden. Sättet att prata om, och förhålla sig till, Anden riskerar också att bli alltför fyrkantigt och inramat om det finns starka strukturer som är svåra att ifrågasätta. Den feministiska kritiken vill istället bryta upp dessa fasta strukturer och sätta Anden fri, då också alla människor välkomnas att följa med i rytmen. Å andra sidan kan det vara farligt att låta ”vem som helst” uttala sig om Anden. Risker finns att enskilda personer eller grupper uttolkar Anden på ett sätt som inte är förenligt med traditionen eller med vad den stora gruppen anser är rimligt. Det är här inte endast frågan om att tolka läror om Anden på ett korrekt sätt, utan också att ett idealiserande av den fria Anden kan leda till destruktivitet, sekteristiska drag och att våldsamma handlingar kan komma att ske i ”Andens namn”. Jag har tidigare tagit upp hur Yves Congar menar att många kyrkliga reformer genom historien har gjorts i Andens namn. Av dessa är det inte alla som i efterhand har ansetts som det rätta och riktiga. Även om Anden sätts fri kan Anden alltså missbrukas och användas för

att exkludera. Troligen är det dessa aspekter som Luther hade i åtanke i hans formuleringar om att Anden endast verkar inom ord och sakrament.

I denna fråga synes en medelväg vara svaret. Jag håller med Thomasson-Rosingh att det blir konstigt att försöka låsa in den del av treenigheten som ofta ses som fri och till exempel jämförs med vinden. Likaså är det viktigt att ifrågasätta hierarkiska strukturer och exkluderande former, vilket den feministiska kritiken gör. Samtidigt finns det en poäng i Luthers argument med tanke på att också den fria Anden kan missbrukas. Således behövs det en förankring i traditionen och institutionen, vilken kan vara till hjälp i uttolkningen av Anden och Andens verk.

4.3 Den skapande Anden

Prenter sammanfattar Luthers syn på Anden med det bibliska begreppet ”Spiritus creator” i sin argumentation för att Anden är viktigare i luthersk teologi än vad som tidigare har framgått. I min analys av Prenter har jag kommit fram till att han vill lyfta fram Luthers treenighetslära och tanken om att Anden är Gud själv och att alla Andens gärningar är oskiljaktiga från Faderns och Sonens gärningar. På så sätt är Guds skapande och frälsande något andligt. I Prenters resonemang finns dessutom en stark betoning på att det är Anden som gör Gud närvarande för människan – ordet till evangelium – som en gåva. Närvaro och erfarenhet blir således två viktiga ord. En närvarande Ande som är kopplad till den mänskliga erfarenheten och som levandegör är en idé som på många sätt liknar den argumentation som den feministiska kritiken vill föra fram.

Prichard skriver ”In growing greenness, God’s Spirited Word is visible, incarnate”.¹⁴² I citatet uttrycks tanken om att Guds ord blir inkarnerat – blir erfarenhet – och blir således möjligt för människan att ta in genom sina sinnen. I den tidigare analysen av Prichard kom det också fram att även hon menar att Anden är Guds verkliga närvaro bland människor. Genom Anden blir Guds ord levande och närvarande. Även Johnson skriver om den livgivande och skapande Anden som har en direkt koppling till den konkreta världen. Avståndet verkar alltså inte speciellt stort mellan Prenters tolkning av Luther och den feministiska kritiken på denna punkt. Detta i och med likheten i argumentationerna kring en skapande Ande som levandegör och gör Guds närvaro till erfarenhet.

¹⁴² Prichard 1999, 50.

Likheten mellan tolkningen av Luthers pneumatologi och den syn på Anden som kommer fram hos de feministiska teologerna skulle kunna vara en utgångspunkt för en konstruktiv pneumatologi idag. Både Prenter och den feministiska kritiken lyfter för det första fram att Anden är viktig och för det andra fokuserar de särskilt på bilden av Anden som den skapande och livgivande Anden. I det resonemanget ligger också tanken om att Anden bör förstås inom treenighetens helhet och hur Andens verk är sammanflätat med både Faderns och Sonens. På så sätt skulle synen på Anden som *Spiritus creator* kunna vara en grund att stå på i en konstruktiv pneumatologi där Anden uppmärksammas på ett tydligare sätt än vad den gjort förut. Att prata om Anden i relation till närvaro, erfarenhet, kreativitet och liv kan då vara en utgångspunkt som både kan förankras i en nutida feministisk pneumatologi och i tolkningar av Luthers syn på Anden, såsom här genom Prenters tolkning.

4.4 Andens helgelse och helighet

I min analys av Luthers texter blev det tydligt att en central tanke är att Anden är den som helgar och för människan till Kristus. Helgelsen sägs där ske genom att Anden kallar till kyrkan, verkar genom ord och sakrament och bevarar i rätt tro. Det handlar om att inte bara ordet om Kristus, utan *erfarenheten* av Kristus, läggs i människors hjärtan med hjälp av Anden. En grundläggande slutsats är att Anden gör något med människan som för henne till Gud, som inte hade varit möjligt för människan att göra på egen hand. Det framgår dock inte exakt vad som händer eller hur Andens verkan skulle fungera. Jag tolkar det som att det finns en form av helighet kring Anden som även människan får del av.

Den helighet som finns kring Anden, som även människor får del av genom helgelsen, sträcker sig i den feministiska kritiken förbi enbart människorna och kommer istället att gälla allt skapat. Speciellt Johnson fokuserar på hur Anden är viktig för att visa på heligheten i naturen och möjligheten att på så sätt få en annan respekt för- och förhållningssätt till naturen.

En problematisk tanke med helgelse är om Anden bara sägs komma till vissa eller leda vissa till helighet. I Thomasson-Rosinghs analys av Basileios kom det till exempel fram att han hade en syn på Anden där Anden endast kommer till vissa människor och andra exkluderas. En syn på helgelse i form av en hierarkisk ordning där vissa är mer heliga än andra är också en problematisk syn. Här håller jag med den feministiska kritiken, i att en syn på Andens verkan som en slags hierarki eller som något som innebär exkludering av vissa människor inte är vägen framåt för en konstruktiv pneumatologi idag. Däremot är helgelse

inte något att förkasta om fokus ligger på heligheten som finns kring Anden och som också smittar av sig, det vill säga en inkluderande tolkning. Då kan Andens heliggörande, som Johnson menar, vara en utgångspunkt för att uppmärksamma heligheten som finns i både människor och natur och den respekt som det kräver.

En annan intressant tanke kring helgelsen är att det är tydligt, både i analysen av Luther och av feministteologerna, att Anden gör något med människor till det bättre. Hos Prichard finns tanken om Andens närvaro som leder till bättre självmedvetenhet och insikt om andras behov, vilket liknar argumentationen som finns i Manns artikel där han menar att Luthers syn på Anden är betydelsefull eftersom vetskapen om Andens helgelse leder till tacksamhet och vilja att göra gott. Deras resonemang uttrycker här att det är viktigt att uppmärksamma Anden och Andens verkan, samt att den diskussionen har något att tillföra i samtal om människans förhållningssätt till varandra och världen runtomkring.

Sammanfattningsvis är Andens helgelse och helighet ett centralt tema inom synen på Anden utifrån min analys, som således kan vara ett utgångsläge för en diskussion kring en konstruktiv pneumatologi idag.

4.5 Diskussion kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi

Efter att ha gjort en jämförelse mellan vad jag har kommit fram till i de två föregående kapitlen och lyft fram några centrala och intressanta teman, däribland den största skillnaden respektive likheten, ska jag nu ta ett helhetsgrepp och diskutera vidare kring hur en kritisk och konstruktiv pneumatologi skulle kunna se ut i en svenskkyrklig kontext idag. Jag tar här utgångspunkt i analysen av Luthers texter inom SKB, som är grundläggande för Svenska kyrkans tro och lära, och fortsätter diskussionen med den feministiska kritiken och möjliga kompletterande tankar kring synen på Anden och avslutar med vägar framåt och det konstruktiva som jag vill bidra med i den här uppsatsen.

I min analys av synen på Anden i de texterna i SKB som är författade av Luther har jag kommit fram till att Anden nämns förhållandevis lite men när den väl nämns framstår Anden som en viktig grund i Luthers teologi. Anden nämns oftast inom ramen för treenigheten och treenigheten som helhet betonas. Helgelsen och hur Anden verkar genom kyrkan i ord och sakrament var det som tydligast framkom innehållsmässigt. Anden beskrevs som en form av vägvisare till Kristus som kallar till samt bevarar i rätt tro, vilket människan inte hade klarat

på egen hand. Utläggningen kring Anden känns tunn, i och med att fokus ligger på en sak – helgelsen – och Anden för det mesta nämns inom treenigheten. Även om det är Anden som diskuteras hamnar fokus lätt på Kristus, Andens främsta uppgift beskrivs till exempel vara att föra till Kristus. Hur Andens helgelse och verkan sker i människor framgår inte heller tydligt, då det inte finns en fördjupad diskussion kring det. För att betona att Anden är central i kristen teologi skulle det behövas mer utläggning kring Gud som Anden, då det är svårt att få en helhetsbild av Anden som person och Andens verkan i Luthers texter i SKB.

I analysen av Anden utifrån de feministiska teologerna kom jag fram till att Anden ses som fri och befriande samt att Anden inte är bunden till strukturer och ordningen som kyrkan sätter upp och är inte heller enbart knuten till vissa människor. Ett inkluderande sätt att prata om Anden är istället i fokus. Andens kreativa och livgivande kraft som genomsyrar hela skapelsen är också ett genomgående tema. Utöver det utmärker sig tanken om att koppla Anden till det konkreta och den fysiska kroppen, samt hur människan kan relatera till Anden med sina sinnen. I den här beskrivningen av Anden diskuteras Andens egenskaper mer, och inte enbart i relation till Fadern och Sonen, vilket kan bidra till att ge en bredare bild av vad Gud som Ande innebär. I och med anknytningen till den skapade världen och människans fysiska kropp hamnar erfarenhet i fokus och det kan på så sätt bli lättare för människor att prata om Anden och att relatera till Gud som Ande. Tanken om erfarenhet framkommer redan i Prenters studie men fokus ligger där mer på lärar än på *människors* erfarenhet av Anden. Genom att läsa Prenter tillsammans med en feministisk kritik, vilket jag har gjort i den här uppsatsen, kan diskussionen fördjupas ytterligare. Vidare kan tankarna om Anden i SKB och en luthersk syn verka fyrkantiga och endast fokusera på vissa punkter, som syftar till att rama in Anden. Den feministiska kritiken kan öppna upp för en mer levandegörande tolkning av Anden och relatera pneumatologi till frågor som är viktiga i en samtida kontext.

Det går dock inte att helt bortse från Luthers syn på Anden och vad som står i SKB och byta ut det mot de tankar som framkommer i en nutida diskussion och en feministisk kritik, då det vore oansvarigt. Med tanke på de fallgropar på båda sidor som jag har argumenterat för tidigare är det i en kyrklig kontext viktigt att göra en kritisk analys av vilka konsekvenser som teologiska hållningar kan få. Att enbart fokusera på den fria och befriande Anden kan som sagt också vara problematiskt, då tankar om Anden riskerar att inte ha en tillräcklig anknytning till traditioner och institutioner som i sin tur kan leda till missbruk. Ett tydligt exempel på att det både behövs en förankring i det traditionella och den samtida kritiken är frågan kring den fria Anden och auktoritet. I en kyrklig kontext behövs ett lyssnande och hänsyn till församlingens teologiska reflektion, samtidigt som det kan bli farligt då individer

uttrycker egna erfarenheter och tankar om exempelvis Anden och dessa tas emot på ett okritiskt sätt. En tradition och strukturella ordningar kan på så sätt vara något att luta sig emot då destruktiva uttryck framkommer och för att till exempel undvika sekteriska drag i en församling.

Det kan vara lätt att fastna i skillnader mellan olika perspektiv men i min närläsning av de olika materialen har det blivit tydligt att det finns vissa gemensamma nämnare när det kommer till synen på Anden. Pneumatologi i SKB och i en luthersk syn behöver inte stå i motsats till den pneumatologi som nutida feministiska teologer vill lyfta fram, vilket den inte heller gör på alla plan i min analys. Idén om den skapande Anden – Spiritus creator – som är framträdande i Prenters studie är ett exempel på en sådan likhet. Den kreativa och skapande Anden som levandegör kan på så sätt ses som en viktig grund inom synen på Anden i en kristen teologi. I en kyrklig kontext skulle den bilden således kunna vara en utgångspunkt för att prata om pneumatologi och uppmärksamma Anden idag. En skapande Ande förutsätter en närvaro både bland människor och i annat skapat, så som naturen. På så sätt kan den skapande Anden ligga till grund för samtal kring människors förhållningssätt till såväl varandra som till skapelsen och till Gud.

Prenter är tydlig med att poängtera att Anden spelar en viktig roll i Luthers teologi. Han skriver till och med om hur en tro på Kristus vore omöjlig om det inte vore för Andens verk. Prenter menar, som jag visat, att Anden är betydligt viktigare för Luther än vad som har framgått av den tidigare lutherforskningen. I min analys kom jag också fram till att Anden verkar spela en viktig roll i Luthers teologi, även om den endast nämns på ett fåtal ställen, och jag håller därmed med Prenter i hans slutsats. Det är intressant att fundera på vad det får för konsekvenser att Anden inte fått samma uppmärksamhet som den kanske borde ha fått. Detta med tanke på att Luthers teologi till stor del ligger till grund för Svenska kyrkans tro och lära. Teologiska misstolkningar skulle således kunna vara en anledning till att Gud som Ande inte är i fokus i olika kontexter idag, exempelvis i en svenskkyrklig kontext. Eftersom det i analysen, både av SKB och en luthersk syn och i den feministiska kritiken, har blivit tydligt att Anden är viktig i den kristna teologin borde en rimlig slutsats således vara att Anden borde uppmärksammas därefter i en kyrklig kontext. Det är fortsättningsvis också intressant hur de feministiska teologerna, främst Thomasson-Rosingh, argumenterar för att det finns mycket att hämta och diskutera inom pneumatologi utifrån ett feministiskt perspektiv, samtidigt som det är påfallande få feministiska teologer som har arbetat med ämnet. Några exempel på ämnen där det finns mycket att hämta ur en feministisk pneumatologi är förhållandet mellan kropp

och själ och människans förhållningssätt till skapelsen. Ett inkluderande sätt att prata om Gud och människors relation till Gud ligger också i fokus för den feministiska pneumatologin.

I inledningen till det här kapitlet tog jag upp ett citat från Svenska kyrkans kyrkoordning som handlar om att innebörden av kyrkans läror är något pågående som formuleras genom samtida teologiska reflektion. Avslutningsvis vill jag i den här diskussionen knyta an till det citatet genom att belysa ytterligare några möjliga vägar framåt för en kritisk och konstruktiv pneumatologi. Jag menar till exempel att det finns underlag för en helhetssyn på treenigheten, människan och skapelsen. Utifrån en lutersk syn går det att argumentera för att treenigheten borde ses som en helhet där samtliga personers verk är oskiljbara från varandra. Det synsättet kan minska hierarkier inom treenigheten. I och med den feministiska kritiken och diskussionen kring kropp och själ kan det bli lättare att se människan som en helhet där både kroppsliga och andliga dimensioner räknas in. Hur Anden sägs levandegöra och genomsyra människor och natur kan bidra till en mer positiv syn på skapelsen i stort. Föregående kan sammanfattas med att ett inkluderande synsätt kan vara en konstruktiv väg framåt inom pneumatologin och ett sätt att förespråka helhet istället för dualismer. Helgelsen och heligheten i relation till Anden, hos både människor och natur, kan som sagt också vara en utgångspunkt för att främja det synsättet. Tankarna kring att vetenskapen om Andens vägledning i tron kan leda till ett förändrat synsätt och en vilja att göra gott sätter ord på hur läran om Anden också spelar roll för en praktik. Att uppmärksamma och fördjupa diskussionen kring Anden kan således också få positiva konsekvenser i en kyrklig praktik. Här vill jag återkoppla till mina teoretiska utgångspunkter och till Ann-Louise Erikssons tanke om att vårt ”God-talk” har inverkan på teologin i en praktisk kontext. Jag skrev om hur jag menar att den feministiska kritiken kan ge ett bidrag som främjar ett inkluderande synsätt och större jämlikhet i relationerna mellan människa – människa och människa – skapelse. I den ovanstående diskussionen kommer jag in på dessa etiska aspekter och hur olika syn på Anden faktiskt påverkar praktiker och därmed kyrkliga kontexter.

Slutligen har jag funnit dessa möjliga vägar framåt i mötet mellan mina analyser i de tidigare kapitlen och jag vill återigen belysa att en kritisk och konstruktiv pneumatologi idag behöver ha en förankring i både en traditionell- och en samtida och kritisk kontext.

Kapitel 5: Sammanfattning

I uppsatsens inledande kapitel påtalade jag hur Anden, såväl i en akademisk som i en kyrklig kontext, ibland tenderar att hamna i bakgrunden, men också att pneumatologin står i förändring och att andra perspektiv och sätt att se på Anden framkommit på senare tid. Syftet med den här uppsatsen har varit att ge ett bidrag till diskussionen kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en nutida svenskkyrklig kontext och för att uppnå det syftet har jag analyserat en traditionell pneumatologi utifrån Svenska kyrkans bekännelse och en feministisk kritik. Innan jag sammanfattar uppsatsens slutsatser vill jag återigen lyfta fram de frågor som den här uppsatsen har utgått ifrån, nämligen:

Hur ser en luthersk syn på den heliga Anden ut enligt Svenska kyrkans bekännelse?

Hur ser den feministiska kritiken i frågan om den heliga Anden ut inom senare decenniers systematiska teologi?

Hur kan mötet mellan en luthersk syn på den heliga Anden utifrån Svenska kyrkans bekännelse och en nutida feministisk kritik bidra till en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag?

I uppsatsens första del fokuserade jag på en luthersk syn på Anden utifrån Svenska kyrkans bekännelse och jag gjorde både en närläsning av de texter i SKB som är författade av Luther och ett nedslag i Regin Prenters klassiska studie av Luthers teologi. I detta kapitel kom jag fram till att Luther skriver relativt lite om Anden i texterna i SKB men att där hans syn på Anden väl framkommer verkar Anden ha stor betydelse, och jag håller således med Prenter i hans slutsats om att Anden har en väsentlig roll i Luthers teologi då det är Anden som gör Ordet och Kristus till evangelium. I min analys av Luthers texter i SKB blev det tydligt att Luther lade betoning på att Anden är den som helgar och på så sätt för människor till Kristus. En central tanke var också att Anden är en viktig förutsättning för en människas tro, som människan inte hade kunnat åstadkomma på egen hand. Jag kom fram till att Luther menar att Anden verkar – helgar – genom kyrkan och då enbart genom ord och sakrament, samt att den ståndpunkten antagligen grundar sig i att Luther, i sin strid med de mer radikala delarna av reformations-rörelsen, var medveten om att Anden kunde missbrukas och ville knyta denna till kyrkan och traditionen. Även erfarenhet och närvaro var två viktiga ord i min diskussion

kring en luthersk syn på Anden utifrån Svenska kyrkans bekännelse, vilket grundar sig i insikten om att Anden anses göra Kristus till erfarenhet istället för enbart berättelse och att göra Gud närvarande för människan. Även om en luthersk teologi är kristocentrisk har Anden således en framträdande roll, och detta är intressant att sätta i kontrast till den lutherforskning som Prenter sätter sig emot för att han inte tycker att de ger en tillräckligt bra helhetssyn av Luthers teologi och Andens roll i den. Med hjälp av Jeffrey K. Manns artikel kom jag vidare fram till att en större uppmärksamhet av Anden och Andens verkan kan leda till tacksamhet och en vilja att göra gott och att en luthersk pneumatologi på så sätt skulle kunna få positiva konsekvenser i en praktisk kontext om den uppmärksammades mer.

I uppsatsens andra del vände jag mig till en feministisk kritik av traditionell pneumatologi, i form av material av Elisabeth A. Johnson, Rebecca Button Prichard och Anne-Claire Thomasson-Rosingh. Jag kom fram till att de framträdande punkterna i den feministiska kritiken när det kommer till Anden för det första handlar om att belysa att Anden är fri, befriande och gränsöverskridande. I argumentationen för att Anden borde släppas fri ligger kritik mot hierarkiska och patriarkala strukturer som försökt låsa in Anden eller hävda att Anden enbart kommer till vissa människor. Den feministiska kritiken lägger istället fokus på att hitta ett inkluderande och universellt sätt att prata om Anden. Om de gemensamma punkterna i den feministiska kritiken kom jag också fram till att de skriver om hur den fria Anden verkar i en konkret värld och belyser till exempel kopplingen till människans fysiska kropp och hur Anden kan uppfattas med våra sinnen. Jag kom fram till att en större uppmärksamhet av Gud som Ande på så sätt kan främja en helhetssyn på människan, som både en kroppslig och andlig varelse. Detta med tanke på Andens direkta förbindelse med världen, till skillnad från hur till exempel Fadern brukar framställas. Andens kreativa och livgivande egenskaper och hur Anden genomsyrar skapelsen var också en central punkt i det jag kom fram till i uppsatsens andra del. Här ligger fokus på att Anden skapar ömsesidighet och samhörighet och kan leda till ett förändrat synsätt där människan visar mer respekt för den övriga skapelsen. Generellt argumenterar den feministiska kritiken för att pneumatologin är i förändring, var det finns mycket att hämta teologiskt, samt att ett inkluderande synsätt är vägen framåt.

Den största skillnaden som jag ser i pneumatologin i en luthersk syn utifrån Svenska kyrkans bekännelse och i pneumatologin i den feministiska kritiken är frågan om huruvida Anden borde ses som helt fri eller som bunden till traditionen och institutionen. En av mina slutsatser i den här uppsatsen är att en kritisk och konstruktiv pneumatologi behöver vara förankrad i traditionen och i kyrkan och samtidigt vara öppen för en samtida kritik. Frågan om

den fria Anden, vilken är kopplad till frågor om auktoritet och vem som har rätt att uttala sig om Anden, är ett exempel på att den här typen av medelväg behövs. Det finns nämligen fallgropar på bägge sidor då både en syn på Anden som fri, respektive bunden, kan leda till destruktiva mönster. Jag håller med den feministiska kritiken i att synen på Anden inte ska präglas av patriarkala mönster där endast vissa människor har rätt att uttala sig om Anden, samtidigt håller jag med Luther om att uttolkning av Anden och Andens verk behöver ske utifrån kyrkan och traditionen för att undvika sekteristiska drag och att våldsamma handlingar sker i Andens namn. I en kyrklig kontext är det således viktigt att ta hänsyn till båda delar och att ha en kritisk reflektion kring teologins konsekvenser för att undvika att Anden missbrukas.

Den största likheten mellan de två olika materialen som jag har kommit fram till är tanken om den skapande Anden – Spiritus creator – som sätter ord på hur en traditionell pneumatologi och ett kritiskt perspektiv inte behöver säga emot varandra på alla punkter. I idén om den skapande Anden finns enligt min slutsats en gemensam syn på Anden som närvarande, levandegörande och kopplad till människors erfarenhet, vilken skulle kunna vara en utgångspunkt för att prata om Anden i en kyrklig kontext. Tanken finns både förankrad i traditionell pneumatologi utifrån Luthers syn och i en feministisk kritik och kan på så sätt ligga till grund för en konstruktiv, svenskkyrklig pneumatologi idag.

Ett annat bidrag som jag vill ge till diskussionen kring en kritisk och konstruktiv pneumatologi i en svenskkyrklig kontext idag är att tanken om Andens helgelse och helighet kan vara en utgångspunkt och ett underlag för vidare reflektion. Luther är tydlig med att poängtera att Anden är den som helgar och för till Kristus och genom den feministiska kritikens argumentation kan denna helighet kring Anden också komma att omfatta allt skapat och leda till ett förändrat synsätt där människans och skapelsens värde är i fokus. Jag har i uppsatsen alltså kommit fram till vissa etiska aspekter där pneumatologin kan komma att spela roll och få konsekvenser för människans förhållande till varandra och till tillvaron runtomkring. Jag har till exempel visat på att det finns underlag för att argumentera för en helhetssyn på människan, treenigheten och skapelsen och hur en insikt om Andens verkan kan leda till tacksamhet och en vilja att göra gott. Flera av mina slutsatser berör tanken att läran om Anden borde uppmärksammas mer och att det skulle kunna få positiva konsekvenser i en praktisk och kyrklig kontext. Detta ligger också i linje med mitt teoretiska grundantagande i början av uppsatsen och Erikssons idé om hur den teoretiska nivån av teologin påverkar den praktiska levda teologin.

Avslutningsvis har jag utifrån mitt material och min analys kommit fram till att synen på Anden är i förändring samt att det finns mycket kvar att hämta teologiskt med olika vägar

framåt och underlag för vidare diskussion. I min analys har det blivit tydligt att den feministiska kritikens vädjan om ett inkluderande och befriande sätt att prata om Anden och en strävan efter jämlikhet, såväl inom treenigheten som mellan människor, är en bra väg framåt, samtidigt som en kritisk och konstruktiv pneumatologi alltid behöver ha en förankring i traditionen och institutionen för att undvika att Anden missbrukas.

Litteraturförteckning

Comblin, José. 1989. *The Holy Spirit and Liberation*. Tunbridge Wells: Burns & Oates.

Congar, Yves. 1983. *I Believe in the Holy Spirit*. Vol.1, The Holy Spirit in the "economy": revelation and experience of the Spirit. New York: Seabury Press.

Cooke, Bernard. 2004. *Power and the Spirit of God [Elektronisk resurs] Toward an Experience-Based Pneumatology*. New York: Oxford University Press.

Eriksson, Anne-Louise. 1995. *The Meaning of Gender in Theology: Problems and Possibilities*. Uppsala: Diss., Uppsala universitet.

Gassmann, Günther & Hendrix, Scott. 2017. *För Kristi skull: introduktion till de Lutherska bekännelserna*. Skellefteå: Artos & Norma.

Johnson, Elizabeth A. 1993. *Women, Earth, and Creator Spirit*. Mahwah: Paulist Press.

KO 2019 *Kyrkoordning för Svenska kyrkan*. 2019.

<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoordningen> (hämtad 2019-05-14)

Kärkkäinen, Veli-Matti. 2002. *Pneumatology: The Holy Spirit in Ecumenical, International, and Contextual Perspective*. Grand Rapids, Mich.: Baker Academic.

Mann, Jeffrey K. 2007. "Luther and the Holy Spirit: Why Pneumatology Still Matters".

Currents in Theology and Mission 34: 111-116.

<http://eds.a.ebscohost.com.ludwig.lub.lu.se/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=25&sid=5e945244-2e5f-4266-9ed5-1337beb75b1e%40pdc-v-sessmgr06> (hämtad 2019-05-14)

Moltmann Jürgen. 1997. *The Source of Life. The Holy Spirit and the Theology of Life*. Minneapolis: Augsburg Fortress.

Prenter, Regin. 1944. *Spiritus creator: Studier i Luthers teologi*. Diss. Köpenhamn: Samlerens forlag.

Prichard, Rebecca Button. 1999. *Sensing the Spirit: the Holy Spirit in Feminist Perspective*. St. Louis, Mo.: Chalice Press.

Ruther, Rosemary Radford. 2002. "The emergence of Christian feminist theology" i *The Cambridge Companion to Feminist Theology*, Susan Frank Parson, 3-22. Cambridge: Cambridge University Press.

Slee, Nicola. 2002. "The Holy Spirit and spirituality" i *The Cambridge Companion to Feminist Theology*, Susan Frank Parson, 171-189. Cambridge: Cambridge University Press.

Svenska kyrkans bekännelseskrifter. 2005. 6 uppl. Stockholm: Verbum.

Thomasson-Rosingh, Anne Claar. 2015. *Searching for the Holy Spirit: Feminist Theology and Traditional Doctrine*. New York: Routledge.

Källor hämtade från internet

Meyer-Wilmes, Hedwig. 2019. "Feminism and Feminist Theology" *Religion Past and Present*. http://dx.doi.org/10.1163/1877-5888_rpp_COM_07541 (hämtad 2019-05-14)

"Pingst", Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/pingst> (hämtad 2019-05-03)

"Prästämbe för kvinnor och män", Svenska kyrkans hemsida. <https://www.svenskakyrkan.se/kvinnliga-praster> (hämtad 2019-06-03)

"Svenska kyrkans teologiska grund", Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/svenska-kyrkans-teologiska-grund> (hämtad 2019-03-12).

"Treenigheten", Svenska kyrkans hemsida, <https://www.svenskakyrkan.se/treenigheten> (hämtad 2019-05-03).